

«DROSCHAK»
REVUE MENSUELLE
organe
de la F. R. A. D.

ԴՐՕՇԿԿ

№ 4
AVRIL
1927
PARIS (France)

«ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԹԵՎՆԵ ԴՈՂՆԵՎՑՅՈՒԹԵՆ» ՕՐԳԱՆ

ԱԻՆԻ ՔԱՆ ՀԱՍՏԱՏԱԿԱՍ

Տասներկու տարի է որ, մեր ձայնը հասած տեղը կազմակերպեց մեր վիճան ու ցատուճը, 1915 ապրիլի 11 Ձեռով սկսած հայաջինջ սարսափներուն առթիւ:

Մզահանդէս՝ տասներկու տարի անընդ-հատ, աճէն երկնքի տակ, բացի Հայաստան աշխարհէն, և տարւէ տարի աւելի գիտակից:

Առաջին տարիները, Իկպօքին ժողովուրդ-թեան և աճարարութեան առջև շլմած, հաշի կրնայինք զսպել մեր փղզիւճը: Եւ յետոյ, 1918-ի աշխարհայեց, աշխարհ խոտամայից, կը սաստիկացնէր մեր կսկիծը, — ինչո՞ւ Անո՞նք այ շտանկէին այս Օրը, յոյսի և տառապանքի երկար, անպատմելի շքանէ մը յետոյ:

Անցա՞ն տարիները: Վարդի մը կհանքի ունեցաւ արշաղոյնն ալ: Ու մենք, ցրտն եօթը յոճկերու վրայ, կը յարունակէնք մեզի Հետ պատկոցնը մեր յոյսերն ու տառապանքները, և օտար երկնքի տակ սգալ մեր մեռելները:

Մզալ այն իմաստով որ տեսք չկան, և ոչ թէ իբրև եկեղեցամարի, որոնք միայն տառապան ու արատաւելի գիտեն, և մտնը կը նկատեն վախճանի աճէն բանի: Մզալ պոս մը արցունքով, բայց ունի ամուր և աւելի ետանդուն գործերու համար: Անհետացած աճէն մէկ ժողովուրդական ու աշխատանք՝ հաղուկէն մինչև ներքնիշխալ բանաստեղծին ու մինչև արքերն գլուխը կանգնած շինականը մեզի ձգած են գործեր, որոնք հաւատք և կրօնով կը պահանջեն, և ոչ թէ պարզ յուշարկաւորի պաշտած, այլ եղածը պահանջներու և զարգաց-նելու նոյ, ճամբան լրացնելու և բուն վրէժը իրականացնելու պարտականութիւն:

Կուե՛լու Հնարարութիւն յարեցաւ ան-նոյն: Թանկագին կը պատեհութիւնը՝ դաւա-գիրքներուն համար: Դիւանար՝ գալիքին, անկարող՝ ընկճելու ազատանքի ժողովուրդի մը կարող, ժողովներու անոր ոգին, գա-հները վճանքին Փիղիքապէս խորտակելի գայն:

Եւ յաղուկան, մեն ժառով: Թաղուկան աճէն ուր որ կը հասնէր իրենց արիւնտ ժանիքը: Անողք էր ծրարէրը և դիտական՝ ոչնչացում՝ համբանքի, քնաբնջում՝ բաղուկի և մաշի, — անձնտու՛մ՝ ամենալայն իմաստով:

Բայց, իր մտիարակիլիս ծրարքին մէջ, թշնամին ժողցած էր մէկ պարագայ, — յե-ղափոխական, մարտական սերունդի մը ձգած նեաքը՝ այս ժողովուրդին վրայ: Միտը էր հաշած բուն իսկ ժողովուրդին ներքին արժե-քը: «Հայերուն ողնալարը փշերցինք» արտա-սանած ստեղն, ան կը տեսնէր որ կրակը կարծարքէր անխափան, և աւելի բունը թա-փով: Ան հաշի տաւ Մարդարապան ու Դարաքիլիսին: Եւ եթէ, դիւային խաղերու շնորհի, յաղիկ ու լրացաւ քիչ յետոյ, այդ չի նշանակի թէ յայտը շանդիտ է նոյով ու մարմնով:

Ահաւասիկ մեր վիճակը, — յարեւա-դուրի, ցիրոցան, հալածական, բայց արի և անկուն: Եւ ա՛ա իր վիճակը. — յաղթական, յղիացած, ինքնիշխան, ալ սիրտը չող: Խարխուլ՝ ամբողջ մարմնով: Մտաւանջ՝ վերահաս վասնդէն որ կրնայ զալ և զօրաւո-րէն և՛ տկարէն, և՛ աշխարհակալէն մ'ը իրա-ւապաւելէն, զո՛հէն:

Թուրքիա ունեցա՞ւ մէկ հանդիստ օր, 1915-էն յետոյ: Ունեցա՞ծ էր աւելի առաջ: Բռնութիւնները, անպատուութիւնները, կոտո-րածները որոշ դեր ունին ազգերու պատմու-թեան մէջ, բայց ունին նաև վախճան, անողք և ճակատադրական: Այլապէս, պէտք էր որ բանալ ամբողջ պատմութիւնը, և հաւատալ միայն անորեան արկածամտութեանը:

Ուրիշ տեսակէտով մը, Թուրքիոյ ժամա-նակակից պատմութիւնը իրպիտական դաս ըն է մեզի համար: Արարար պարտաւ և անարգում 1918-19-էն, գլուխ կը վերցնէր 1920-ին, իսկ երկու տարի յետոյ արդէն աս-պարէզ կը կարգար յաղթականներու շքա-խումբի մը, որ արտաճանքը պարտապիլով:

Անկ մը անհաշտներ էին Միւլի շարժման ստաֆորտները, ոգևորած՝ իրենց շատով մեկտանդով: Այն անցեալ օձէին, ոչ ալ պարծառ դաւանանք. բայց ունեցան կամէ՛ լեռնէր շարժելու: Արդ, երբ խումբ մը Քիչուս և կապիտանիք Արաշապատի սպայախումբը կը թնկն յաղթելու ստաֆորտաբանք, և կը յաջողեն, ի նշպէս կարելի է վնասել շատաստուն տարուայ նոցիկ մը մէջ երես ժողովուրդէ մը ամաստեայ աշխատանքին և ձայնագրութեան: Այսօր տան յաղթականը ինքն իսկ հաստատեցմ չէ իր գաղտնի արդարութեան, հետևաբար և յարթանակին տեսակետութեան: Արեւմտ, ի՞նչպէս կընանք մենք անելի շատաստ ըլլայ իր ապագայի մասին: Գան ինքը, իր փութի գազարնակէտն:

Թղթանցէց թուրք մամուլը. — Աւուրցիկ և անորոշ տղերու մէջէն, ի նշ քան անելի աչքի կը զարնէ քան կրծող երկիւղը, համատարած քշառութիւնը, մամուլներու ուշադրութեամբ, բնակչութեան անկաւարելիք և քայիտարիլի ամաշտարիւնը: Մամուլներու 75% կը մեւտնը, կաղապակի թուրք բո՛ւլլը: ճնշող վտանգի մէջ էն, կը ձայնակցի չբազարակազգիքը: Վեթէ երեսուն միլիոն ըլլայինք, ո՛վ կը համարձակէր չափել մեզի հետ, կը մտղայ թուրքականը: Եւ այս՝ տարին տասներկու ամիս, զանազան ձեւերով: Աւ իբրև դարձու, խեղճ ու կրակ ծրարք մը՝ հարիւր հարար զայթակրան փոխարինելու արտասամանէն թուրքիս, — կաթիլ մը՝ ուկիրանոսին մէջ, ստանիկ մը ծանրութիւնը՝ 750,000 ցաւ. շիլմիզը տարանսիւնակ մը վրա...

Եւ այդ քարուքանդ, արկիւնազանդ երկրին մէջ, ժ՛նէ է այն երջանիկ անկիւնը ուր պիտի ծաղկեն Գուկարիսայէն, Ռուճանիսայէն կամ Կովկասէն փոխադրուած զաղթականները: Միջերկրական և Մարմարայի ծովա՝փը, թէ՛ ձկնեղանի նահանգները, ուր շղթիկն անկաւ և ուր ստապիի անհրկներէն և ամայութեաններէն: Ինչիկ թուրքը իր վարիչներէն անելի հետատես և այդ մասին: Իսկ այն ուր զարսնի պիտի զայն, տասն անգամ անելի է շղթիկ: Եւ քոնի՞ տարի այսպէս հարիւր հարար, լեզնեւոր համար միայն Տարսիզ կամ Կասպիցականը, ուր ծնած թուրքն իսկ, այսօր փախտական, լուզիք մերազանուել, հակառակ պետական պարզակներու կամ սպանակիչներու:

Քար դրած մեր սրտին վրա. մենք այսրի 11 Ձճ-երը կը բուրդնէք մառյալ ու միօրինակ, ու միշտ օտար երկնից ստիկ: (Ընկնք նորէն, մեր հայրենի աշխարհին մէջ, մէկ միլիոն գոհեղ սպայու միլիթարութիւնն ալ լուսննք): Եւ ինչնք ու կը տանչինք օտանց արժանաւոր պատասխանը գտնելու: Բայց կը տանիք ի նախ թանկէն, իր գոյթմանկ-իկ ծանրութեան մէջ: Մենք կ'ըր ինչ պիտի պիտանան վա-

յիւք: Եւ կ'ըր ազատ հայրենիք: Իսկ ան տակաւին նոր կը քանէ զարթու վանդալակահարութեան լեղին, և կ'թէ յունեցաւ իր սպրիլ 11-ը, այդ չի նշանակեր թէ պիտի կրնայ խուսափիլ Տարսիզան մայրէն:

Միայն մենք, պելիք քան երբեք, սորվինք լրջութեամբ սերտել ժողովուրդներու յաղթանակի և պարտութեան, անկման և փնացման գիրքերը:

Մորվինք վերուծել Ապրիլ 11-ի գառը. Ինչպէս անկէ առաջ և անկէ լետոյ պատահած աշխտներու իմաստը:

Արեւմտ վերուծող չէ որ պիտի փշրէ մեր ողնաշարը, այլ մեք անհաստատութիւնը կամ ապիկարութիւնը՝ թափուած արիւնին հանցէպ:

ՃԵՐՄԱԿ ԶԱՐԴԸ

Դեկտեմբեր 17-30-ին, Մորվինքի Միութեան ամբողջ տարանսիւնակ վրա կատարելի ընդանուր մարզումարտ, որի մանրանուն արջիկները զնոյստին չեն: Բայց նախնական տեսիլները աղէն չբազարակէ վրա են և բաւական են, որպէսզի կարելի լինի ընդհանուր զաղապար կազմել ամբողջ Միութեան և երբ մասնիկներէ ազգարձակութեան քանակի մասին:

Վար թով, ամբողջ Մորվինք. Միութեան սահմաններում ապրում է 145 միլիոն մարդ, որից մաս 100 միլիոնը Ռուսաստանում, մաս 28 միլիոնը Աւստրալիանում, 4 ու կէս միլիոնը Բելուսոսիանում, 5,800,000-ը Անգրիկոկոկում և մնացեալը Մորվինք. Ապրիկոկոստանում ու Քուրգիկոստանում:

Մեկ համար տարանսիւնակ հետազոտողան է, ի հարկէ, Անգրիկոկոստ բնակչութեան ազգային կազմը: Այդ տեսակետից շատարձակ անակիցը քառակն ծանրակն են: Ըստ Անգրիկոկոստի Գննարանիան Վիակարական վարչութեան զաշտական հաշիւը զարդիւնակ վերջին մարզումարտով, Անգրիկոկոստ բնակչութեան քանակը հետեւեորն է.

Արքրէլու՝ 2,297,896 հոգի, Վրաստան՝ 2,622,290 հոգի, Հայաստան՝ 887,546 հոգի. համագումար՝ 5,785,662 հոգի:

Այս թիւերը հետազոտողան և Համեմատելի Անգրիկոկոստի ազգարձակութեան տառայայ քանակի հետ: Համարն 1922-23թ. չիւլուստանական վիճակագրութեան*) Անգրէլուում ապրում էր 1,778,891 մարդ, Վրաստանում՝ 2,448,633, Հայաստանում՝ 781,011 — համագումար՝ 5,002,938: Արեւմտ, այս կազմը, հո՛ստար ընթացում Անգրիկոկոստի ազգարձակութեան թիւը անկէ է 782,727 մարդով, իսկ տասնմիկ տարանիկ հանդարդութիւններէ անուրջ կըլէ է՝ Անգրէլու՝ 524,095 մարդ, Վրաստան՝ 174,187, Հայաստան 86,535:

Կարծում ենք, որ շատ զճար չէ ըմբռնել այս

*) ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՏՊՈՒՆԻ ԳՐԱԳԻՏՈՒՄ, 1925.

Թւերի արտադրութիւնը: Ըստ խորհրդային վիճակագրերի զուտ և զախի, որ 2,448,083 քանկէլ ունեցող Հրոստանում անկախ է 174,187 մարդ: Իսկ 1,773,891 քանկէլ ունեցող Ազրբէյճանում 524,005: Ռուչէ՛ս և Հարաւոր նման տարրերով, որոնցից է հեկէ այդ բազմութիւնը Ազրբէյճան. և քանակն անուշ չէ՛ր կարող լինել տարեկան 130,000 կոպէ:

Այս Լաշիկի պատահական պէտք է որոնել խորհրդային վիճակագրութեան մէջ, որը իր տարրերով և թիւներով նմանը չունի աշխարհի երեսին: Մոլորաբար, վիճակագրութիւնը, ստատիստիկական համարում է գիտութիւն՝ իր ուրուք օրէնքներով ու սկզբունքներով: միտ է, վիճակագրութիւնը ճառարան է, գերազանցապէս հասարակութեան գործնական կարիքներին, ըստ նրա ուրիշ գիտական օրէնքների անկող գործարութեան, ճշմտութեան մէջ է: Գիտական վիճակագրութիւնը զիտն ու զքոն չի ճանաչում, ո՛ր էլ զիմաստարան է ի յարաբերումն ընդհանուր սկզբունքներով ու հաստատական շահերով: Ըստ այսինքն ինքի՛քը աշխատ, ինչպէս որ կայ: Սե այդ է պատճառը, որ քառաշաբէթի երկրներում վիճակագրական հիմնարկութիւններն, ընդհանրապէս, ճառարան են հասարակուշ շահին, սակեղի կողմից ընդունւում են վստահութեամբ և անզիջանում են կեանքի կարգող գործունեւրից մէջը:

Ուրիշը այնքան աշխարհում աղպէս չէ: Այստեղ վիճակագրութիւնը զիտն է ստի՛վ Կոմիտայի և իշխանութեան մտայնն: Ըստ զիմաստարան է ստորոտյ կեանքներով: Ուրիշը այնքան իշխանութիւնը ոչ թէ կեանքի պայմաններն է դասում ու մեակիկալում համաստեղ վիճակագրութեան անսկիւնրի, այլ վիճակագրութիւնն է յարմարեցնում հետազոտման մէջին: Այդ պատճառով, խորհրդային հերթադրում ինչեւեկ ինքի՛ք մասին գրայութիւն ունեն յազմութիւ, իրորից տարրեր և, յանախ, միմեանց հակառակ վիճակագրական աշխատիք: Թւերի զանախ ու որակը ուշտեղ իրական է նրանցից, թէ ո՛ր է կարծում վիճակագրութիւնը և ի՛նչ նպատակով: Այլադիրելով ոտակական ստանդէ կարիքի է առել, որ բուլճարիներ համար СЪЕДИНОУИМЪ ЧТО ДАМЪО, КУДА ПОВЕРИУМЪ, ТУДА И ВЫИДЪО. (վիճակագրութիւնը մի ըմպուպա է, որ կողմ շարժեալ, պիտ կողմ էլ կերթալ):

Ի՛նչ ասանք փաստերով հիմնադրելու համար ասանք այն թւերը, որ խորհրդային իշխանութիւնը հազարում է Հայաստանի քանկութեան մասին:

Այսպէս, ազգային գործերի կոմիտարեանի պաշտակարարի՝ Աղլիշի կեանքը՝) գրում է, թէ՛ շէպարտական ազգաբնակչութիւնը 1923-ին ընտանում էր 1,300,000 մարդու, որի 30%-ը հոգեմու էր բաշտար բնակչութիւնը: Մի թիւ, որ, առնուշտ, ստեան է զհեկ վիճակագրութիւնից կամ հիմնան է ինչ որ հարկի վրայ:

ՏԵՄԵՐԱՆԵՆԵՆԵՆԵ (Աղլիշիկաւ) ժողովուրդն (1925թ.) որ, հրատարակում է Աղլիշիկաւի Տեմեանակ Ֆերալայի խորհրդի ձողմի, Խաչիկաւ պաշտանական հրատարակութիւն է և թուում է Խաչիկի ՎԵՄԵՐԱՆԵՆԵՆԵՆԵ Կալենարը - 4 (Փոփանում Տարբերից)

անողը, Հայաստանի ազգաբնակչութեան թիւը 1923-ին ներկայացնում է 781,001 կոպէ:

Աղլիշիկաւեան վիճակագրական կենտրոնական վարչութեան հրատարակած աշխատների համաձայն ա յ յուն. 1925թ. Հայաստանում ապրում էր 910,000 մարդ *): Այս թիւը ցոյց է տրւում և Հայկենամիջնակարի պաշտանական ստեղծագործի մէջ:

Նոր Հայկենամիջնակարի Լաշուլ, 1925թ. յուն. 1-ին Հայաստանում կար 825,546 քանկէլ:

Վերջին, զիտեմբերեան մարգահամարով Հայաստանի քանկութիւնը, ինչպէս ասանք, 867,546 կոպէ է:

Բայց այս թիւն էլ խորհրդային վարիները համարում են վիճելի, և Հայկենամիջնակար ու մարգահամարի վարի Վ. Յովսէփեանը պետում է **, որ Հայաստանի ազգաբնակչութեան նկատ թիւը ոչ թէ 867,546 է, այլ՝ 930,000:

Գնա՛ւ ու բուն հասկացելը այդ մարգահանցից: Ո՛րն է, ուրիշն, իրականը այս թիւից: Ռուչա և է, ինչպէս, Հայաստանի քանկութիւնը:

Փայտն այն է, որ Հայաստանի արժեանք վարիները ինչեւ էլ զրոնեն, թլ որքան մարդ է տարում իրենց իրխանութեան անսկաններում: Մի սեղ յարանում են մի թիւ, ուրիշ սեղ՝ մի այլ թիւ: Սրբ իրենց ցոյց տան թիւը որեւ պատճառով անյարմար է նրան, պատկառելու են ընդհանր Խաչիկի թիւը անգրեւալ և ինքը սալով զալիչու համար: Սե իրենց ստեղծական սովորութեան համեմատ տրւած նպատակին հասնելու համար կանք չեն անում ո՛ր կեղծիքի ու սարի և ո՛ր խաբարտիւնեան ստանջ:

Մի ուրիշ սեղ*) մեղ առիթ ունեցել ենք վերաւնելու և քննադատութեան ենթարկելու խորհրդային վիճակագրութիւնը Հայաստանի ազգաբնակչական կարծի մասին: Այս անպատ մեղ գրազեղանք այդ չէ, ո՛ր էլ վերջ հայ մողպրդի և Հայաստանի մողպրդի ընդհանուր թիւ մասին: Այդ նիւթին կարելի է սեղարտանել, կըր հրապարակ գրեն զիտեմբերեան մարգահամարի անբազմական արդիւնքներ: Այսօր մեղ մասնազոտութեան ստորական վերջին մարգահամարի թիւերն և նրանցից բնիւց ազգային-ազգաբնակչական հետեանքերը:

Մի անպատ էլ Խաչիկը՝ Հրատանի ազգաբնակչութիւնը անել է 174,187 մարդու և 2,448,083-ից բարձրացել է 2,423,280-ի, Աղլիշիկաւը անել է 524,005-ով և 1,773,891-ից գարժել է 2,297,936. Իսկ Հայաստանը, 1925թ. յունարի կամեմատութեամբ, սյտիտան է 58,000 մարդով և 906,469-ից թէլ է 887,546-ի:

Այստեղից Ծեռանակ է, որ Հրատանն և Աղլիշիկաւը, ազգաբնակչութեան անման սեակիտից, գաղտի կերպով յառազգրում են, արժանում և ունեղանում են, իսկ Հայաստանը՝ յնաղրում է, հետեանար, և փորձանում և թուլանում: Նրա սեակազգող կերպ պակասում է, զաղաքական արժեքը նսմանում: Այս փաստը աշխարհ է թոցալայալ ու խարազանցող, որ նոյն

*) Լօկիի պաշտանիցքը Վերսիլիսի-ի ձէլ, Երևան. 1925.

**) Վերսիլի, Հայաստան, փերու. 8:

*) Վէլայիթիկաւ ստուգիթի, 1925թ. ՊՅԸ.

լուսն"նք, այլ թանքի վրա հիմնած առև, որ Հայաստանի աշխույժ վարչիները պարզ ոճազարդներ են հայ ժողովրդի վերաբերմամբ:

Իրականը լուսն"նք սխալու, որ Հնչ այլ վարչիների հետևած քաղաքականութեան հետևանքով է Հայաստանը դատարկում, սրգանում, ուժաթափ է լինում: ձեռք չէ՝ մեր սասնը: Ի՞նչ պատասխան են տալիս հայ բուլեիները այս ամբաստանութեան: Ի՞նչ կարող են պատասխանել, երբ թանքն ու փաստերը սպախել են իրենց համար:

Այս դրութեան անմիջական հետևանք է այն անհրաժեշտ փաստը, որ տարեց տարի զգալի կերպով նւազում է և Հայաստանի անտեսական, առև է և քաղաքական կշիռը:

Անշուշտ, խորհրդային արեւմտեւոր նրաժական ու անտեսական միջոցները հանրապետութիւնների միջև բաշխում են համաձայն երկրի բնակչութեան թիւի: շատ մաքուր ունեցող ստեղծում է և շատ դրամ: Այս տեսակէտով պատում են վրացիներն ու աղբրէլանցիները և պատում են երկու կողմով: Նախ՝ երանց ձեռքին է դառնում Ախալքալաքի, Անտայի Գանձակի, Ղարաբաղի ու Նախիճանի հայ ազգաբնակիչներ՝ 250.000.000 հոգի, որոնք բաժին ընկնող դրամը պետական թելըլէից և այլ յատկացումներից ու վարչիներից ստանում է և Վրաստանի և Աղբրէլանի գանձակներ: Երկրորդ՝ ստանում են Հայաստանից անընդհատ արտադրւած և Վրաստան ու Աղբրէլան թափաղկ դառնանքների բաժինը: Երանց տները հայտնիքում քար ու քանդ են լինում, ստեղծութիւնը թաշալւում է, իսկ երանց բաժին հասնող դրամները գնում են վրացիների և աղբրէլանցիների ձեռքը և Ծառայում այս վերջինների քաղաքական, այն պահուն, երբ հայ զաղթականները, իրեն կէտր տարր, փաստորէն չեն պատում իրենց թնչը թոյնող թաղաքացիական ու նրաժական բոլոր իրաւունքներից:

Միւս կողմից, ինչ քանակութեամբ որ աւելանում է Աղբրէլանի ու Վրաստանի նկատման ու աշխատող ուժը, նոյն համեմատութեամբ պակասում է Հայաստանիներ: Եթէ, որքան, 1926 թիւն Հայաստանը բնըլէի բաժին, վարչիք, նպատակներ և այլ կարգի յատկացումներ ստանում էր 925.548 թեւղի հաշւով, ընդհանուր մարդահամարից յետոյ այնու ստանալու է 807.548 մարդու համար, թերէ խոսքով 58.000 մարդու բաժինով պակասում է նրա կէպտուր:

Բացի այդ, իրենայ 58.000 մարդու աշխատանքի սղբիւններից էլ գրեւում է Հայաստանի և, ընդհանրապէս, որպուում Վրաստանի, Աղբրէլանը կամ Թուրքաստանը: Չկար է ի նկատի ունենալ նաև, որ արտադրութեւ է, ընդհանրապէս, երիտասարդ, կենտանակ, աշխատանքի թեղանակ տարրը, որով Հայաստանը կորցնում է իր աշխատատու ձեռքերի յազարդի մասը: Այս ձեւով խախտում է նաև տոկոսային համեմատութեանը ժողովրդի աշխատանքի և անդրաշխատանք մասերի միջև է փաս աշխատանքակները: Անձ է, զնտում է և երկրի շինարարութիւնն ու անտեսական ունեւր գարգացումը:

Բնորոշ է և մի որքէլ պարագայ. Հայաստանից զարգացմանը բացառապէս հայեր են. Թուրքերն, որքան, ո՛րէ միայն չեն պաղթում, այլ որքէլ տեղեկութիւններից պարզում է, որ նրանք թուրք նոյնիսկ

աւտրիանարաբ աւելանում է: Նոյն Երվանդեանը հաստատում է, որ, որքան, անբող Շիրակից դիտարցիներ հետևում են Հայաստանից, քրայի Արարատից լքելուց: Դրի սղբարձարութիւնը բացառապէս թուրք է: Գաղթում են Զանգեզուրից, Նոր-Մուսաղախից, Ախուրիքի, Արարակից, այսինքն՝ անխաբ յայտնակ վարչիներից: Ի՞նչ է այս երևոյթի պատճառը. ինչ ու հայերը նետանում են Հայաստանից, իսկ Թուրքերը զայնու են Հայաստան: Եթէ տեսական պատճառները ստիպում են հայ գիւղացուն լքել իր ստանն ու սեղը և գիշել դոմոկրատիկութեան, նոյն պատճառները զորութիւն լուսն"նք Թուրքերի համար էլ: Եւ նշու էլ սղբեզ այն ենթադրութիւնը, որ կայ ինչ որ քաղաքական աներկաթ ձեւը, որ շարժում է հայերին Հայաստանից դուրս և Թուրքերին՝ ղկտի Հայաստան: Մի ձեւը, որ դործում է միւսկեան մէջ և որքն, գիտակցորէն կամ անգիտութեամբ, կոյր դործի են հայ կոմունիստները, որոնք իրենց կրքանի կրքապատկուութեամբ սառնտում են անպիտի մէջ, այն ժամանակ, երբ նրանց հարևան ընկերները հարջուկորէն կառուցարում են իրենց պտին մեղաւոր աշխուրէի մեղաւոր գործերը:

Անտարակոյս, այս խոսքը հայ բուլեիներին՝ կողմից պիտի ընդունեն իրենք Թթու սղբաբնամտութիւն և պզգամիշխան կրքեր հրահրելու մի փորձ: Անպիտ, մեջ չեն աւարտիլ նման մեղազրուները, Թուրք գիւղացիութեան ղէմ սասարակներ չէ, որ սարքում ենք մենք, ոչ էլ ուզում ենք սղբամիշխան ինքնամեղ սառը թերև Հայաստանում, — Բշխանները տանց այն էլ գոյտնելու ունի, գոթուրաբար: Ընդհանրապէս, Հայաստանը մեզ համար ընդհանուր հայրենիք է նրա մէջ սարքը թուրք ժողովուրդների, որոնք պիտի է վաշխելն հաւասար քրտուանքներ և ունենան հաւասար պարտականութիւններ: Եւ Հնչ այս անակոխից չենք կարողանում յորոնել, ինչպէ՞ս և ինչ փոխելով է Հայաստանից, իսկ Թուրք անուր նստած իր անդր՝ հետզհետէ աւելանում է:

Հայ բուլեիները այս հարցի պատասխանը չեն տալիս — չեն համարձակուում սույ: Արաքին անպար չէ, որ այս հարցը ուղղւում է նրանց, և նրանք կամ յուսկիմար են պատասխանում և, կամ, հայրենիք են անդունակ բերանում: Հայրենիքը, սակայն, պատասխան չէ: Եւ բանի երևոյթի կայ, հարցն էլ ցցւած կը մնայ բուլեիներին աղէն ու կր պարզ պատասխանի:

Միեւ այլ երևոյթին տալիս ենք պատասխան: Երբուլեիքն էլէ՞լ՝ փաստերով ու թեւորով սղբացուցում է, որ Հայաստանում հայ տարրը, հոյակն տեսակէտից, դրամ է աւելի աննպաստ վիճակի մէջ, և արտադրութը մեն յախով գրանով է բացարարում: Հայը գնում է օտարութիւն, որովհետև սակաւաշխուղութեան պատճառով սղբուրաւի միջոց էլ նպուում: Թուրքը չի զաղթում, որովհետև բաւարար յախով հող ունի: Եթ չա և այս, թէ ո՛չ: Հայ կոմունիստները չեն յանդիման Ներքէ այս պիտուք:

Ենեայ, մենք աւել ենք և կրկնում ենք, որ Թուրքը և աղբրէլանցի սղբաբնակները, զարկով թուրքուրային էլիտանութեան քաղաքականութիւնից, քանական միջոցներով ձգում են աւելացնել Հայաստանի մահմետական սղբարձարութեան թիւը: Անիկն զեւ,

*) Տես ընդ մտարէնի յոյսանքները:

երանք աշխատում են թուրքերով բնակեցնել Հայաստանի ներքապալայականության համար ապագախոսական նշանակութիւն ունեցող կենտրոն — Հաղորդակցութեան կրօնները Հայաստանի քանազան մասերը մէջը — Միջին ժող. Աշխարհի լեռնանցք, Բասոր-Ֆէլար, Չուսիքասար և այլն: Եւ երկուքիցը ջոյց են առնալ, որ այս ծրարքը իսլոյք շարժում չարեան է աղջկն: Ճիշտ է այս, թէ ոչ: Ինչու՞ն են որպանման հայ բուլշևիկները: Ինչու է լին պատահական իրենք երեսին նուստ աչա փաստելով առ թեկերով հիմնադրում ծանր անբաւականութեան...

Մի՞, զիկաններեան ժողգահանաբը սուտար վերջեր րոջ արտւ և ճեկ խոդերներ զրնց հայ ժողովրդի սուրն: Եւ, ի միջի՞ այլոջ, սպաննց նուս մի ստասպել, որ այնքան խնամքով յարկնան է աշխուհս զարդարանքով փայտարտւ եր զարտեթանայ որոշ խաւերի մէջ: Այդ այն առասպելն է, որ էր թէ, Հայաստանի խորհրդային իշխանութեան սակ թուրգահանում է, որ հայ բուլշևիկները, նոյն իսկ իրենց կամքից սեկան, կտարտում են Հայաստանի զորն: Էս՞ն թարգամանում, սքանչելի Հայաստանում, երբ 1928 թ. յունարին Հայաստանում ապրում էր 925,548 մարդ, իսկ մի տարի յետոյ, նոյն Հայաստանում, մտաջել է 887,548 մարդ: Ոչ թէ Հայաստանում, այլ ծրարքում ու Հետեղական Հայացում են կտարտում հայ բուլշևիկները: Որի Հետեանքով Հայաստանը, խորհրդային տիրապետութեան սակ, անբնական ծանրանում, թաւառում, խեղճանում և յետ է ձգում: Կոկիտան ժողովուրդները հասարակչուութեանը սեկել և սեկել խախտում է ի վնաս հայերի: Հայաստանը կամաց-կամաց մտանում է Արխայախի, Աջարիտանի կամ Նախիչուանի գիտակին: Վնց տարւալ խորհրդային իշխանութիւնը րուսական եզաւ, որովայն

Հայաստանը գտունայ արևմտարևելի քանակ — quantite négligiable — ո՛չ միայն միջազգային տարածք, այլև կոկիտան հայկեցիութեան մէջ...

Առ թէ ինչու աչա իշխանութեան զորն թողալանութիւնը հայերի վերարեմար մենց տեսանում ենք ճեղքով շարժի զապագակտնութիւն: Ճեղքով շարժել, հապտ ի էլ է, երբ մի երկրի բնակչութեան թիւը տարի տարի պակասում է: Թաղաթի ու Բեմալը բնակչութիւն էին հայ ժողովրդին կտարտաններով, խորհրդային իշխանութիւնը նոյնը անում է արտազայթի և ստեղծական հարտահարտութեան անտարտելով: Թաղաթական ստեղծելից յարբերութեան լկայ այս երկու զարեկարդերի մէջ: Ի՞նչ օգտուա Հայաստանի հարցում, որ Բաղլում, կամ Բուստանում և կամ Անդրկասպեան երկրներում հայեր են ապրում, որոնք միտրիւս տերունց յետոյ անխուսափելի կերպով պէտք է մուշան սեկական տարբեր լնու, ինչպէս մի ժամանակ մուշեցին շեհուսայբը, հեղափոխութիւնը կամ ինչպէս միք այլքի սուրն, սակ մուշում են Ամերիկայի կամ Եւրոպայի հայ զաթթականները:

Մի երկրի ունեց է, երբ միջազգային և ներքին թաղաթական կէտը բարձր է ուն ժամանակ միայն, երբ նա հարտուս և ազգաբնակչութեան, երբ նա հողերն ու հանիքերը մշակում են, երբ նա աղբիւրներութիւնն ու արեկանները մարդան են: Հակասակ զկողում, որքան կուզեն շտա լինեն նա ստեղծաներին զուրս գտելից զտակները, նա ներքին ստեղծարար կէտը կը լինի տննչան և միջազգային զերեւ՞ արեւմտարևելի:

Բուլշևիկներն ան ա՛յլ վիտակին հաղորդի Հայաստանն աւ հայ ժողովրդին:

Ս. ՎՐԱՅՆԱՆ

ՄԻՋԼԱԿԱՐԳ ԿՐՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՍ

Ե՛րբ բուլշևիկները անած ազնուկին Հայաստանը լինեն, պիտի ընդունենք, որ Հայաստանի կրթական զորքը գտնում է անհեմախարան վիճակի մէջ: Ե՛րբ նախէնք իրականութեան, երբեք հայոց կրթական զորքը այնքան օգտակար վիճակի մէջ չի եղել, որքան այսօր: Կղերով է կրթական զորքը բոլոր տարիներիննրի վրա — և՛ տարրական ու միջնակարգ ոլղողներում, և՛ համալսարանում:

Ին՞ յայտի է պատահել խոսել համալսարանի պրոֆեսորները Հնա: Նրանք գտնուելն զանգատում են, որ միջնակարգ ոլղողներն ուսարտու աշակերտները անպարտաւորա են Հետեկին համալսարանի տարրականին. րնադիտութիւն, մաթեմատիկա չգիտեն. չգիտեն և կանոնաւոր գրեկարգայ: Համալսարանի ընթացքը լրացող ուսանողները հայերն անսխալ գրել իսկ լնն կարգանում: Գրոֆեսորները հաստատանում են, որ արժեանք մեր համալսարանաւարները զպվան պատաստութեան ունեն, քան, որքան, ստուշայ Չէ որքան մեծարանի գտարանական մասի զուրս կերպերը:

Եւ ուրիշ կերպ կ'ընչպէս կարող է լինել: Նախցեղ ուղե՞ք են մեր տարրական ու միջնակարգ ֆրանսիսա-

կան յեղափոխութեան պատմութեանն, որինակ, դասաւանդում է Լեօն, որի շխաւար տարբերութիւնը այն է, որ թննում ու շղորդութեան է արւայ իշխանութեանին*): Իսկ ֆրանսիական պատմութեանց ոլղողներին յարկի է: Փորձան, Լեօնա, գիտութիւնը տիրող պրոֆեսորները, աւհասարակ, յետ են մշում և ստալ

*) Պատմիւն, և մի՞ ծիծաղէ՛ւ: Իր առայի՞ն՝ ներառական հասլախտութեան մասնակի պարսիկարս Լեօն, իրիկ հալտարան, յայտարարել, քէ ին՞՞ն անբող կեանքում մալարութեան մէջ է գտնել և պատմական սխալ միտքով դեկալարել, որով և միայն այժմ գրում իր բոլոր պատմական աշխատարկները սխալ են: Այժմ նա հաւակցել է իր սխալը և գտել է իսկական ազիմ, որը պատմական մասնախալիցը կամ ճտար՝ զիպմնա գիմնիպմն է, որի տած ճերտոյ միակ նշանարիւմ է: Ի՞ն՞ր պատեհեակ դեկալարելու է այն միտքում և իր դասախոսութիւնները պիտի իմնաւոր՝ ճարտարագիտի և գիմնիպմն սկզբում միայն: Ընդունում է՛ իր պատմական ամբողջ գաւչնապականութիւնը — Լեօ և լինելով... A.R.A.R.@

են շարժում անկարգերը ու սպէս ծարսելի ստեղծանք պատճառով, որ գործընթացին պլանֆորմով վրա են կանգնած:

Բայց մեզ լինելիքը մեր կե.Քիցը: Մենք ուզում ենք զ՝ շտեղ ստեղ կերել մեր միջնակարգ կամ երկրորդ աստիճանի զարգացմանը: Այնպիսիները, երբ խորհուրդների համաժողովումսում համալսարանի Հասցեի մեղադրանք էր ուղղվում, թէ Կարգաբան ուներ չեն պատրաստում, Մտանել Արեհանը պատասխանեց համաժողովը: Թէ՛ միջնակարգ զարգացմանը արժանի են զուր պայման, համալսարանը ի՞նչ կարող է անել. սակայն միջնակարգ զարգացմանը պատրաստում չեն ընթացաւորների, և մենք կը անգը մեզ Կարգաբան համալսարանում:

Կարո՞ղ են, սակայն, միջնակարգ զարգացմանը սույն պատրաստումն ուսանողները: Այս հարցին բառական լրիւ պատասխան է ասելու բարձրագիւղապահական տեսչական կատարած Հետազոտութիւնը միջնակարգ զարգացմանը արդի զգուրմանը: Այդ Հետազոտութեան ինքնիշխան զարգացմանը չեն, և մենք սպասում ենք Երանցից: Ինչպէ՛ ընթացողը ինչը գտան, ի՞նչ պատճեն է ներկայացնում արժէ նշարաստանի միջնակարգ կրթութիւնը: Բարձրագիւղապահական տեսչականը, ինչպէս գիտէք, պատասխան չենէլ ու հակը կրթութեանը չեն, Հետաքարը նրա հրատարակած տեղեկութիւնները չեն կարող համարել, իբրև հեղինակագիտական ու զգուրմաների հասցանք:

Այդ կե.Քիցից երևում է, որ երկրորդ աստիճանի զարգացմանը ցածր նշանատանի յուսմով իրարմասի վարած զարգացմանը մեծար չի ընդհանրում: Ասել է, ստորադաս զարգացմանը ստարտող աշակերտներից շատերը ցրվում են իրենց ուսումը շարունակելու հնարաւորութիւնը. շատ չիցը պիտք է համարել ուղիղ և համապատասխան եղիքի կարիքներին, ստում է քան. — զիչը. տեղուրթիւնը:

Ե՛րանք ուսման պլանին ու երազրին՝ սպաս Հետազոտութեան տեսչանիցից եղբայրացիները ենք, որ Հետազոտութեանը (Հետազոտութեանը) կողմից հրատարակած երկրորդ աստիճանի զարգացմանը երազրին թերի են և սերտաւարը: Ե՛րանք զարգացմանը զարգացման տեսչանիցը Հետ մեծի մասին քրատում է արտող օրը (մի քանի Հերթի պարագլուխների համար). Համապատասխան կահաւորում չկայ, յարաբարութիւններ, կարիքները համարեա թէ չկան, անհասնող զուսաններում: Գրադարանների սպասում են կամ իրենց քաղնազակութեամբ անհամապատասխան և այլն:

Այս պայմաններում զաւակերտութիւնը ո՞րքան է իրացնում սպասում կե.Քիցը: Ե՛րանք ստարտող զարգացմանը աշխատանքի նշարատան աշխատանքի միջոցով կարող ենք և զրաւում, որ անկարգի է լինում արգելի աշակերտութեան յարաբարութեան իրարմաս պատկերը: Երեւանի ստալինի և երկրորդ զարգացման տեղեկագրերին նախընտրել երկրորդ աստիճանի զարգացման մասն ընթացում և ուշադրութեամբ զարգացմանը պատկերի համարանք թէ երազրային և թէ միջնակարգ տեսչանիցը: Սակայն, երկու զարգացմանը էլ աշակերտների յարաբարութեան պատկերը ստարտող վերին վերին

աստիճանի անկարգից և զարգացման հետեւում շտեղանակ պատկեր ունի: Բաւական է կէտակը, որ միջնակարգներն ենք անհամապատասխան փոխադրողների թիւն աստիճանիցից հետ միասին կարգում է աշակերտութեան 82.5% միայն, միայն 47.5%-ից 28% վերադասելիներ են, իսկ 9.5% միայն: Երբ խորհուրդի վերադասելիների թիւն հասնում է 84%-ի, 5-րդ աստիճանի խորհուրդը 50% է այլ: Արտադասներն անհամապատասխան փոխադրում են միայն 46%, ստալինից 84%, մեծի է 4%: Մի գաղափարում մի աշակերտից միայն 7 է փոխադրում: Փոխադրանքներից շատերը էլ պարտաւոր ուշադրանք ունեն կամ արդէն են մանկավարժական խորհուրդի կողմից:

Չէր կոչ քաղաքային, թէ ի՞նչ աստիճանի է զրուրթիւնը: միջնակարգական խորհուրդի վարչութեամբ աշակերտութեան մեծացող մասը կե.Քից իրացրէ: Գտնւում արչ է, որ կամ կե.Քից է անհամապատասխան, կամ արտադրողներ չեն կարողացել քաղաքայինը:

Աշակերտութեան տարւոյն զարգացմանը մասնակցութեան պատկերն են ասելու նաև Արտադասները աստիճանի զարգացմանը աշակերտներից արտադրող վերին զարգացմանը աշխատանքիցը Հայոց լինելից և զարգանում թիւնը: Ինչպէս աստիճանի գիտութեան, արշայէ և ընդհանուր զարգացման տեսչանիցը՝ արտադրանք երկու գաղափարն էլ միանշարժ անհամապատասխան են իրենց զիչից: Մաս 50 գրաւորների մէջ և ո՞չ մէկն ուղիղադասութեան և ինչպէս ընտրութեան տեսչանիցը զինութեան չի զիչանում: Բովանակութեան կողմից նոյն է. կէտակում է անբովանակող քրատարանութիւն, անկարգիւրդի և աշակերտներ կրկնութեան ուսուցչի տեսչանիցը, մտերիք անկարգութեան ու Հայոցների խորհուրդի մարտիցիցը: — քանզի անկարգի երկու թիւն են նոյն իսկ այն զարգացմանը մէջ, որոնց վրա զինող յանձնարարողը զարաւարը է մակարգը և որոնց տերերը աստիճանի վկայական են արժանացել:

Անուամբն աստիճանիցից յարաբար ուշադրանքներն արժանի է ուսուցիչ լինելը մեր զարգացմանը: Մրա զաներ թէ անկարգի համարանք են մարքեր լինելի, սակայն, զարգանում ենք մեզ անհամապատասխան վերաբերմանը զիչի ստարգանք:

Այս է պատկերը աշակերտների մասերը պարտաւորութեան: Իսկ ի՞նչ է երկրորդային միջնակարգ զարգացմանը մանկավարժական կողմից: Նա քաղաքային է երկ մտերի. 1) Գիտութեան մեծարանն ու թիւնական զարգացմանը աստիճանիցիցը: 2) ուսուցչական միջնակարգ զարգացմանը ընթացաւորներից և 3) նոր ունիցից:

Անուամբն և երկրորդ կարգի ուսուցիչները, համեմատաւար, մեծահասակ և բարձրեղծութեամբ են վերաբերում զիչի իրենց պատկերը, յայց զաւակը մեր յանկողն զաներ վերցնելու (երբեմն շարժական յիչից ասել մամեր) կամ կողմիցի արտադրանքիցը մանրաբանուելու պատճառով չեն կարողանում կատարել ընտր պարտաւորանութիւնները:

Ներքոյ կարգի ունիցը համալսարանի վերին կարգի ուսանողներն են: Բաւական չի. տեղուրթիւն տեղեկագրերը ստեղ զրաչից յուսմամբ է անցնում, միջնակարգ գաղափարների անհամապատասխան և սպիկեր մասը այս է ընտրելից և ո՞չ մէկը զարգացմանը չենք միջնակարգ զարգացում գաղափարները համար, մարքիցի երեք տարրական ուղիղադասութեան ընթացում,

*) Այս ինքնակը քաղք մշակում ենք և Արցախական զարգացմանը զիչիցից վարչութիւնը:

ինչպէս ու պետի սովորեցնեն ուրիշներին: Յետոյ, իբրև ուսանող, նրանք ծանարածուստ են սեփական պարտաժողովներով, որի սակից հարկն են շուրջ զախի, էլ ի նշան պետի կատարել և գնահատել պարտականութիւնները: Այս վերջուպէս, միջնակարգ դպրոցներում պատան են ստանում այն ուսանողները, որոնք կամ կոտորեցան են կամ զնազնուան են խորհրդային պատ-
Փորովի մաս, իսկ այլապիսիները, սովորաբար, տղէտ, ծոյլ, շահահոյգիր ու կարեւորիտ մարդիկ են:

Այսպիսով, ուսուցչութիւնն իր կրթական ցնեղով բաւարար չափով չի նամայտատարանում երկրորդ ստոխուսի դպրոցները կարիքներին: Նրա 53% միջնակարգ կրթութիւն ունի, որպիսին, անշուշտ, շատ քիչք է միջնակարգ դպրոցում ստանալու: Համար: Այս երկր մեկնացնելու, զնրանց շահարկելու ծանարածուստը դասերով, այն էլ ցանցայան դպրոցներում, պարզ կը լինի, որ այդ ուսուցչութիւնը փաստական Շարտա-
ութիւն չունի խորհրդային և մանկավարժութեան արագ ընթացող մտքին ու դարմին հետևելու:

Ողբարկ է միջնակարգ դպրոցների ստուգապահու-
կան մասը: Այսպէս, ակորովեանի անուան դպրոցի բովանդէ Գալստիանի անուն նկարագրին, որ հիմնուան է այդ դպրոցում կատարուան հետազոտութեան վրա, կերևում է, որ մեր աշակերտութեան ստուգչութիւնը շատ սթաթոր վիճակի մէջ է գտնուան, որի պատճառն է կամ՝ սնդիկ պակասութիւնն ու նրա անկանոն դոր-
ծանութիւնը, այպա և աշխատանքով ծանարածուստ լինելը: Բիշ զիր չէ կատարուան նաև դպրոցի շէնքը, որտեղ շարունակ ցրատուան լինելու հետևանքով ան-
խաթթուաբար նորմայից շատ անգամ աւել է . . . Գերակազմու հիւանդութիւններն են, մայրաքիմ 30,5%, արեան շրջանուսթեան հիւանդութիւններ՝ 28,5%, յնչաուսթեան ցործարանների հիւանդութիւն՝ 14,6%: և այլն:

Պէտք է տեսնուանք և մի ուրիշ արտ, որ շահարկուան շատ է տարտուան Երևանի միջնակարգ դպրոցներում և որի մասին բանն ուղիւղ. տնայութեան անդիկուպերը նույնպէս ուղիւղ չի ստուան — այդ անտու-
կանութիւնն է, որ ուղղակի կենցաղային երևուսթ է գարնել: Անշուշտները ինտիմ կենացին մասնակիցը արտարախիթ պատմութիւններ են անուան այդ տեսակի-
նը: Այս արտեղ զարմանալուա ուղիւղ չկայ: Չպէտք է մոտանայ, որ Հենց անդիկուպերի վիշաութեամբ, միջնակարգ դպրոցներում քաթմ սովորուան են մինչև 25 տարեկանները, իսկ զերակուաբար արտերը 12-19 տարե-
կանները են: Այս Հասակի դպրտանիները ենթակայ են ամէն տեսակ տարտերի, ևթէ պատուան Հակդուսթիւն ու զատարախութիւն լինու: Իսկ ընդհանրուան զատարա-
բակութիւնը յայտնի է...

և Մեր զիտուա ուշակերտութեան ստուգչական միակեր բաւարարից ցած է, ուստի ուսման յետամու-
ցութիւնը պէտք է քայտարկել և թիւս այլ պատմաններն նաև այս նանդաներով, կորակացնուան է բանն ուղիւղ-
անաշութեան թնիշ մարմինը: Մտայն ու մտանդիկը կորակացութիւն:

Բայց թնիշ մարմինը ցորդական կոչմերը էլ է գտնուան մեր միջնակարգ դպրոցները կենացում: Այդ անցկարգապահական զատարախութիւնն է: Աշխատչուստան դպրոցներում այս ուղղութեամբ բաւական աշխատանք է նկատուան: Բոլոր դպրոցներում նկատուան է աշակերտական ինքնադորտունութիւն, որն արտայայտուան է դպրոցական ինքնավարութիւնները, կոմիտայական և պիտեբական կոչմանկերպութիւնները մէջ իրենց սեղիաներով, խմբակներով ու զարկերով: Աշակերտութիւնն ունի պատմ թիւրթ, որտեղ դրուան են յողւաններ ինչպէսզորպի ներքին կենացի մասին, այնպէս և արտաքին աշխարհից: Անկցաններում լինում են ունիթրտաներ, ցորչներ և այլն: Մասնակցուան են յնչախիտական տնեիրին և բանուարական ելլթիւններին և այլն: Արտուս թիւն, որ քայտ Հասարակական-բարգա-
չական աշխատանքը Հարկուար խորութիւնը շուսի...
Իսկ դպրոցական շէնքերը՝ ինիճական վիճակը՝

Գրպրոցական ինիճական բարգան անբարարք է: զաւաստական դպրոցները մասամբ զուրիք են անհրամեկ կուսարուսթից և արքաւորուսթից. ստանանալից ստոր կերպարանք ունի դպրոցական շէնքերի ինչիքը... Բոլոր շէնքերն էլ սպասակրուան են մի շարք այլ դպրոցներին և ստաւուսթից մինչև կերկոյ անընդհանր ցործանութեան մէջ են: Շարիներով հիմնական նոր-
դութիւն չի արուան, այլ մասնակի նորդութիւններով են բաւակուանացել: Սոր մարքին յարմարութիւններից զուրի՝ նրանցում ողբ խիտ մանր է և Հակուսթա-
պահական:

Գրպարանները:
Գրպրոցական գրպարաններն ուղղուան են զաւաստ-
ներում և կարմամ պատուանական կամ հին շէնքերից:
Ան Հայաստանի միջնակարգ դպրոցները անպէս, ինչպէս պատկերացնում է ինչը խորհրդային իշխա-
նութիւնը: Իրական վիճակը, գրպարարար, աւելի է մտայն: Դպրոցներ չեն նրանք, այլ կերտասաղ սերիզի միայն ու հողին պակասակրու և աղիւղ իմաստակեր պարտատուսիլ վայրեր են: Երբեք նայ կրտասարղութիւնն անպէս չի ինչպիսիւրից ու վիշացել, որքան և աշխարհիս ստուղին կոտորտուական պետութեան մէջ »:

Երևան, 24 փետրար.

ՄԱՆՆԱԿԱՐԺ

ներ շարժելն, և յետոյ ազազանքն նկատմամբ թուաւոր խոստումներ, որոնք թաքելու ու ժամանակ վատաւնեւն նպատակն ունին: Այդ զինք ազգային նկատմամբ թուլեկիները սարքն իրեն ազգայնաւոր կերպով, այնքան ժամանակ, որքան որ ազգաւոր էր իրենք:

Ոստ զիւրացու անկերպարձ հասան ու վտաւաթիւնը զիւր բուլեկիները, սպէ լքեցան, պետք է բացարձակ այն բանով, որ նա թուլեկներ կուրկան ժամին թնալ գաղափար չունէր: Իր անցեալի գործնական կենսական նրան անզիջում չկար, իսկ տեսականորէն նախաձեռն ամառը շարժացան սղտն էր ու յետանաց: Առաջին անգամն էր նրա հետ երես առ երես կանգնում է անանում, որ թուլեկիները իր բարեկամ էներներէն չապ ակնի բաներ են խոստանում և առաջին ներքին ստույգ պատկերացման վերջ ու խաղաղ-անաղաղ կենսութիւն: Եթէ էներները այդ միակ զինքը չտային թուլեկիներին ձեռքը, առ իրենք ժամանակէն չառտափրկան կնքին Գեորգիանի հետ, ամենայն հասանկանութեամբ Ռուսաստանի գաղտնաթիւնը առ ուղղութեամբ կը գաղափար...

Թուլեկիներն և զիւրն այդ կեղծ անակնզութիւնը երկու շանկ: Սեր խորհրդային իշխանութեան, զիրքը համեմատաբար ամբարտա — իրենա կրօնակէն զիւնագրով վերացու արտաքին վտանգը, և զինուոր զիւրացի իր հեղափոխական մեծանաւարթութեամբ գիտաբար կարճ զերազարմուտ տուն — նա հանդէս եկաւ: Իր իսկական զինքով, որը զիւրին փայտը չէր կարող: Ու զիւրերն ինտուայ գաղափարով կանգնեցին թուլեկիներն ու զիւրը միեմանց անպէտք որպէս թշուաճիներ:

Թուլեկիներն որդեգրած պայքարն ու կենցաղն ձեռ ոչ միայն կանգնեցրին քաղաքի անտեսական կենսութիւնը, այլ սարքն զիւրն քաղաքում, որը մեծապէս սղտն ու թուլացրին քաղաքի ու զիւրի փոխադարձութիւնը: Սակայն, որտեւեմ քաղաքը ստանց զիւրն սպրկել չէր կարող: Այտուղիքն էլ այն վտանգը, որ սկսին սպասուած քաղաքին, կոր զիւրը սկսեց նրանից կարելի անտեսակէ: Բայց քաղաքի մէջ ու նրա հետ է հասանք քաղաքը բաւարարութիւնը, որը կարճում է թուլեկներ իշխանաբար, նրա դրօշութեան իմաստը: Ու զիւրը, իրերն իրմամբ, սպասուելով քաղաքին՝ սպառուել էր նաև բանարքին, սակ է նաև թուլեկներին: Գիւրը այդ բանում, ի հարկէ, մեղք չունէր: Նա անտեղ մեղարու էր: Իսկական մեղաւորը, որ դիտակցում էր իր արարել, կամուրջատեսական կուսակցութիւնը, իրեն մեղաւոր չէր համարում, այլ մեղաւորում էր զիւրին և պատասխանատուութեան կանգնում նրան:

Գիւրացիք այնպիսի մտադիկ են, որ գրառում են անկուստութեամբ իրենց համար և իրենց հայր անկուստութիւն կարող են սարկանել թանկութեանով, որոնք, արդիւնաբերութեան քաղաքային նկատմամբ, հեռաւորութեան շանկն ստալու քանից հայր փոխորդէր: Այդ պատճառով մեր վերաբերմունքը զիւրն այդ մանր-բրդուական անփափանակները, զիւրն միջինաւոր յարաւանները՝ կուր վերաբերմունքով է: Մենք այդ յարաբերումն ենք բաց ի բաց, և որք քոյնում է պայտասարժարի գիտաւտարարի պաշտօնարարք:

Ար խոսեցնք պատկերում են լենինիս և թուրքում

են այն քաղաքականութիւնը, որ թուլեկիներն իշխանութիւնը որդեգրեց զիւրն անպէտք սկսած այն որք, կոր այնու կարգէ շունքը ծանկնու էր զինքը և համարում էր, թէ զիւրը մեթափոխելու է իր կարգին: Սակայն, զիւրը մթաւագործին հակառակ էր մտաւում: Տեր զատուելով հայրն, այսինքն հանեցով իր մեծարուկ նպատակներ, որն ամառը նեակ էր յեղափոխութեան զինքը՝ նա առ նա հրատարակում էր զիւր խորհրդային իշխանութեան ցոյց տան հանապարհով՝ դիտակցելով, որ այդ հանապարհը տանում է զիւրն անտեսական կործանում, զիւրի կորուստ:

Թուլեկիներն իշխանութիւնը որքում է կորուկ զիւրացու յամառութիւնը, և լենինի վերջ թրքում յայտարարութեամբ զիւրը նկատում է որպէս ընդդէմ թշուաճի, որն անտեղը պատկերով է յայտարարում: Գիւրացու քաղաքական ու քաղաքացիական իրաւունքները, քաղաքի արխանաւորի հետ համեմատած, իրեն սուբսանալիստական են:

Գիւրացին զիւրում է քաղաքական և արհեստագրական կարգադրուութիւններ ունենալու իրաւունքը: Գաւառ էր ամբողջ կենսով գրառում է անպակն կամ վերջն նշանակում կոնսուլտա-լիտարներին հեղափոխական սակ: Վերջիններս զիւրում կարգակերպում են քաղաքապետ ընտրուկներէն իրեն պատանտ արիւր քրեական սարկերից կոմիտեներ — կոմիտեներ — որոնք գաղտնում են զիւրն սերը և ունենալ ու միջակ զիւրացու նկատմամբ զործնաբար են լենինի իրենք արդին այնքան մտիկ հրահանգը՝ «Թաւաճիք թուրքումը»: Այդ թաւաճը աներեւակային շարքի ընդունելը, մտաւանը, այն ժամանակ, կոր, երկու արդիւնաբերութեան քաղաքային նեա մէկ սերը, քաղաքին իր մտեղները ցոյց տան սով-ազգան, որի նեակաբով քաղաքն անտեսական կարուցը զիւրն էլ անին զիւրացու: Սկսեց մի կարգակերպում արտաւան զիւրն սկսեց՝ այնտեղից կայ, միս, իւր և այլ պարտնութիւններն հանելու նպատակով: Գիւրացու ամբողջ անկնցումը, մինչև վերջին հան ու հարկիցը, հարկ տուց անտեղ և արարէ ներթափանց: Գիւրը թուլեկիներն որքով զաղաքից իր անկնցում սերը կենկուց:

Թաւաճ է, որ երկուր կառավարելու այս մեղ զիւրացու համար համարէր խորթ, անհարապա ու անհանալիստներին: Նրա միայն ու պղծութեանը քաղաք շարունակ, սերտիկ սերտուկ, կրթեւէ էին մտանալու սեփականատիրական կարգերն ներգործութեան սակ ու թուլեկիներն զաւարտին մի հարւանով չէին կարող փոխել այնպէս, որ հաւանքն սեփականատիրական իրաւունքներէն զիւրում մտքի հետ:

Գիւրը կորուկ կերպով հրատարակել կամակիմ ներթափան խորհրդային իշխանութեան: Վերջինը որով ու հարկ պատասխանել զիւրացուութեան իրաւի կորը ցոյց փորձերին: Որքն ի պատասխան զիւրը զիւրն ինքնապաշտպանութեան: Սակեկեցին ընթերցել նախաները: Սկսեց քաղաքացիական կորը, թուրքութեան սարքեր հողի վրա, որի այնքները սարքանեցին երկու մի ծաղիկ միտալ:

Մերիքը յամանց երկու հակառակութեան, մի կողմ խորհրդային իշխանութիւնը կարգակերպում կարգի բանակով ու կոմիտեանական խորքով ու լենինիստները պիտակ մտքն ու անարտաբանութեան սարքար

ծնելու անկախ անկախ միջոցներով՝ միայն հրդեհ՝ գիւղացիներ՝ անկախակերպ, առջին, առաջինը ու այլն, բայց չզիջելու անհրաժեշտ կամքով։ Բնագործն, ներքնապէս պատմ ու հարկանում էր նա, որ բուլլիկեան կարգերի ամբողջումը էրեն համար կը կենի մահացու։

1918թ. վերջերին և 1919-ի սկզբներին ուսուցիչները ամբողջ Համահրապետ Հանրապետիկ պահանջ շարժան կողմէ էր։ Այդ Համահրապետ էլ պէտք է բացատրել ինքնինքն թանկեր յարգութիւնները։ Բայց էր կաւրի մասնամասնում այդ շարժան թաղուն նպատակներին և նկատելով, որ պահանջ շարժումը էրեն համար բուլլիկեայ լաւ չէ, գիւղացին երես զարգերից նրանից, որով և սպիտակ շարժումը դատապարտուց մահանա։

Այնուհետև գիւղացին էր յայտնել զիցն էր վրա։

Սկսեցին անկախ, աստեղծային բնույթ կրող գիւղացական շարժումներ։

1919 թին ամբողջ Խուսափումը թմամբ էր գիւղական ապստամբութիւններով։ Այդպէս հրշտակ վնասակեցը զարմում էին և՛ Վրաստան, և՛ Կիւստանուտ, և՛ Սև ծովի ափերին, և՛ Սիբիրում։

Մըսի թի մասին ստույգ տեղեկութիւններ չկան, բայց յայտն է, որ վնասել խորքը երբեք թաղկուտում էին անբերեցից, երբեք չապրեցից, երբեք ասեանակ կարգերից։ Յիշմակ, միայն Կոստանուտի նահանգում նրանք թիւ 30 կարգեր էր հանում։ Ենթանկերը թուապարտ էին կարծիք թանկերի, մղում էին խմբական կրիներ և աննաւորից կայ էին պատժում ապստամբութեան ճետ՝ վայելելով նրա վնասութեան ու համարեցից։

Բայց վնասներէք բուլլիկեան իշխանութեան դէմ գիւղացիք կռիւ էին մղում նաև տեղն ու տեղը, ստանջ Ընտանուլու գիւղացի կամ շրջակին։ Գիւղական այդ շարժումները մասաւն ու թափի մասին պերհական վկայութեան է այն նահանգները, որ մինչև 1920-21 թուականները խորհրդային իշխանութեանը լայնուցը հաստատուել շատ տեղերում։ Կամ հաստատուելուց չտես, երբ գնահարակն ուղը գաւառում էր, գիւղացիք ետրից ստեղ էին կնծում և ջրում կամ ունչացում էին քոչ իշխանութիւնը։

Մի քանի օրինակներ այդ շարժումներից։

Համառուական Աջկայի տեղեկութեանց Համառուայի 1921-ի փետրուարին ապստամբական շարժումով թմամբ էին 118 դատաններ. ապստամբները գրաւել էին 12-18 քաղաք։ Եստ յստես ու տեսան էին Տուլայի, Տամբայի, Կոչդդայի նահանգներ և Արմատան Սիբիրի (Տարկու, Տանկ, Ամոնիկ) ապստամբական շարժումները։ Թուրք է, որ Կոչդդայի նահանգի գիւղացիք ապստամբութեան զբոշով բարձրացրին Կրտաշտակ Վերստամբարեն օգնելու նպատակով։

Ըստ նախ խորհրդային սպիւրհների, 1921 թին գարնան Անգլիայի մէջ նահանգներում գործում էին 29 գիւղական ապստամբական խմբեր։ 13 հարս մղական կարգով և 40 հարս պահեստի անձով։ Նրան արտուս արտուց զեղծէ, ամբողջ խորհրդի նահանգ

ստեղ վրա էր՝ ստույգ նմ ապստամբական խմբեր)։

Այդ մասնակ գիւղական զայտնի կողմակերպութիւնները, յանախ, զանապս միութիւնները անտան տակ, ինքն ցանցերը ստարանել էին 12 նահանգներում, իսկ նոյն թին վերջին շնորհակալ շափեր էին շնորհակալ մասնակներ ու թանկեր 22 նահանգներ։

Այդ զայտնի կողմակերպութիւնները նշանաբաններն էին. ու զիսի բուլլիկեան իշխանութեան դէմ, Ենթանուտից մողմ, Ենթանուտից գիւղացուց։

Գիւց է նկատուել, որ բուլլիկեան իշխանութիւնը ուսուցիչները ապստմ նկատում էր իբր անուշաբնամի որ միայն այն պատճառով, որ կողպատում էր իրեն նիսթապու ու զիսում քաղաքական իրաւունքներից, այլ և որովհետև կողպատում էր բարձրագույն։

Թուս գիւղացին վերին աստիճանի կրտաժող ու ստատամբական մողմ է։ Ենթանուտի ներքին մի աշխարհ է ստեղծել նա ասոր քրքի էր հասկացողութիւններով և ապրում է այդ. աշխարհում, յանախ, իսպախ մուտանուլով նիսթական ու մարմնակուցը։ Նրա կրտական-նպիկան ապրումները խորն են մինչև անասնակութեան, Համահրապետ նրա ամբողջ Կոչդդայի, և նա գտնում է էր այդ ապստամբից արհապան ազգեցութեան տակ։ Անէն ինչ, որ սաղկում է նրա կրտական գրգռումներին դէմ, աննապարտելի է ու ստեղծ, և, շնչակարտուել, ինչ որ շարժում ու խորխուսում է այդ գրգռումները, արժանի է Համահրապետ ու երախտագրութեան։

Բուլլիկեան իշխանութիւնը սկզբում անարմար էր Համարում և սոցիալիստական-կոմունիստական և երկրում նման հակախոյզութեան ապրումները և ուրխտում էր արժատարիւն անել այդ երկույթը։

Այդ նպատակին հասնելու ամար նա նախագիւղացական բարձր կնիգեցիներն ու կոնքերը՝ խտարել պատժելու ու Հայտանով շնթարկուց ու բողբող Կոչդդայականներին։ Այդ կնիգեցիներէք շտարք յաուկացիք այլ նպատակներ ունեցող Վերստամբութիւնների Համար։ Այնուհետև պատճառաբար յարտապարտուց Աստուտն և անեղիցից Ենթանուտից պաշտարից մի նոր նակաս — Անտուտ նակաս։

Սկսեցին խնդրատարութիւնները։ Հարտապարտներում, մողմուրդ ուղի առնել, Հանրապետական ապրում էին կրտական պատկերները։ Սկիզբական մեծ տեղերն էինք ու մայրական շուքով կրտակն էին յաննում Անտուտ և Յիւսուլի պատկերներն ու խորխուտիցները։ Մտրոյմ աստամտներ և արտագույնների Ենթանուտիկ ներխոյստումներ էին ստղում։ Հակահրտական թարխորներ էին արտում։

Անտուտի (Ենթանուտի մողմանդութեան աստիճան կրտանք ուսուցիչուց) ապրումները Հանդիզ այդ շնթարկուց ցոյցերի։ Տեղանց գիւղացին կնիգ գրատարտում էր պատժում էր սրբութիւնները մաղարուցներին։ Բայց կարծիք թանկեր ու կաւրիք դէմ անկող էր և ամբարում էր յանչ։ Յայտնի են այն միջոցները, որոնցով բուլլիկեան իշխանութիւնը ջրապատ և նշում է էր արհապատութեան դէմ սաղկում

*) C. ՄԱՅՅԱՆ. "Իտեւ նուրս Երեւան շիր բառառուի"։ Այս գրից ես անտան և միւս տեղեկութիւններ. որոնք սպիւրք քոչ ք արում։

լարժումները: Մոտ գիւղացու կհամարժ գործարան-
 քի սարսփն ու անարեկեան բոլոր միջոցները՝
 յարթութաննին ու վարչականին յառուկ վարչադու-
 րեամբ: Օրինակ, իրենց թերթի նացը իշխանութեանը
 արժանաշիկ չուղող գիւղացուս ինչպէս օրինակ Վոլոգ-
 արսի նահանգում՝ կարգու էին պարտում ու դիտի
 վայր կտրում Երտրոսներ՝ սուղելով գլուխները լեթ
 մէջ: Նոյր քան մարդկանց կհասցին զմեթ տալը,
 զիմուկեանս իշխանութեանը տանելու էին և զիսայն
 նահաջ էին զգում, ասենելով, թէ ինչպէս զտա-
 րարութեանը մահան սարսփներն էին սարում: Կա-
 տարում էին կեղծ զնշակահարութիւններ՝ նախա-
 պէս մերկացնելով զիւղացիներին և սուխելով, որ
 փորեն իրենց զերեցմանները: Նահան գիւղերում
 գաղտնածօրն զնշակահարում էին քնակներէն՝ տար-
 ինքութիւն չգնելով մեղաւորի ու անմեղի միջև: քառ-
 կան է, որ զհիւշ չէ նմարկուել, ուրեմն նրա թակի-
 ները բոլորը մեղաւոր են՝ մեծ ու փոքր, կին ու
 տղամարդ: Անմեղներին կտարում էին՝ կնիզանի
 մնացածներին սարսփահարս սեղուս համար...

Տարիներ տեղոյ մահան ու անբարութեանն այս
 քաղաքականութիւնը տան այն արդիւնքը, որ ռուս
 զիւղացին միջոնաւոր մարդկային ցուէրէ կնս միտին
 կորցրել և իր անտեսական ոչք՝ մայր սասերանի
 գալչարելով նկատուի:

1921 թականի սուրբ իր ոչբարեկեան կեանքնե-
 լով, բուլկիկեան իշխանութեան մեծագոյն ու նորո-
 ջոյն գաղտնիկը եղաւ՝ Քուլացնելով ռուս գիւղացուն
 կհասերիցը լինելու աստեան:

Ռուս գիւղացին այլևս զազարեց իշխանութեան
 համար ներգործական թիւամի լինելուն: Նրա Ֆիդի-
 զական ոչքը, զմեղացուութիւնն ընկենց: Սակայն,
 իր մտանուններով զիւղացին մնաց թիւամի բուլկիկեան
 իշխանութեան: Նա զարմա կարալարական նկատա-
 կարը և Ֆիդիզակուս ու անտեսապէս գալչարելով՝
 շարունակեց զմայրեկ յամառութեամբ՝ լուս ու մունը,
 ընարելով պայտար այնպիսի մեք, որոնց նահաջի
 իշխանութեան տարեմանն ու զնշացրեկ սնորդ էին:

Գիւշը ստեցնեց անտեսական այնպիսի դրութիւն,
 որը կպայց բուլկիկեանի մեքերը: Նա իր ունեցածը
 ինչեցեց այնպիսի չափերի, կըրեանց անտեսութեանն
 այն աստեան, որ նազիւ-նազ քաւարարութիւն էր
 ստալին իր աննաւարարական, բուլկիկեան օրէնքով
 սնործ ընդունած, շարքներին: ո՛ր թէ անլցունկ
 անտեսութեան և ո՛ր թի քնաղաւառում: Յանքսի տա-
 րարութիւնը կըրտանց մեծ շարժով: Գիւղացին զեր-
 ցառում էր սեփական մեղավոյ գալչարել իր տեսնա-
 րեանը, քան թէ բուլկիկեան օրէնքը մուքը արքեւ
 զիւղը և տերի նրան: Եւ խորհրդային իշխանութեան
 խորք զիմ սաւա զարին: Գանի կար միտանութիւնը
 մտանութիւն մնացած միջոցներին կանոն շար-
 սութեանն ու քանի դեմ Շարաւոր էր օրինականացրած,
 կոչուպետի միջոցով երկրից այս կամ այն մեծ
 նշխին զրամ ու պարնի նահել, խորհրդային իշխանու-
 րեանը չէր զգում ու զիտակցում իր կարումը գիւղացի:

Սակայն այդ կարողութիւնը, որքան և մեծ,
 անտեսան չէր և մի օր պիտի ստարուէր, մահաւում,
 որ մարտում էր անկեղծ ու անխեղ սասեց սնոր չէր

քան զնկու: Երկար ժամանակ բուլկիկեան կառավար-
 ութեան նախահաշիկը անէր միայն կէթ յառանգներ:
 Եւ անտեսիկ, զանազանի գաւարի անտակներէ
 հեռանկարը և անխուսափելի հեռանկները սթարեց-
 նում ան բուլկիկի իշխանութեանին: Նրանց նախանում
 են, որ ստանց զարմի կարած են: Իսկ զրամ օրակցի՞ց
 կարող են նարել: Մինչև այսօր էլ, երբ բուլկիկեան
 այնքան զիմուններ արին, որ իրենց 1917-18 թական-
 ների զաղաղարներէն ո՛րինչ չի մնացել, արտառ-
 նայեալ իսուլ է ժամու նահաջի նրանց բոլոր զիմուն-
 ների՝ փոխառութիւն կնքելու համար: Միւր մնաց
 սարքներ ստալ, երբ Մոսկուան համախորհրդային յիլա-
 փոխութեան քայլերնէր բոյն էր համարում: Երամ
 ստանալու միակ սարքերը թում էր ռուս ծաղղուարը,
 սակեկ էիտ՝ ռուս գիւղացին:

Հաւանալի է, որ զիւղացին վնարել կարող է
 միայն անեղանքով: Մեքի ու քայլանց նպատակը վնա-
 ւարկատու է:

Այդ քանը հասկացած բուլկիկեանը և սկեցին ելք
 փնարել ստեղծանք գրութիւնից: Սիլը զտու կնկնել՝
 կուսակցութեան 11-րդ համագումարում յայտարարե-
 լով թէ՛ պիտ մեջ պէտք է սպառաչուենք գիւղացիու-
 թեան, որ կամուսինները կոչեն նրան իրականապէս
 նրա մանր գրութեան մէջ, քայլարած, աշխատացում
 ու սովից ստառապան վիճակում, և կամ նա մեք հէքը
 կանիքի: Այդ կաւարողապէս անխուսափելի է:

Գիւղի կնս քարեկանտալու կրճատը պարզ է
 ու որոշ, ինչպէս պարզ ու որոշ էր կնկնի այն կրա-
 նակը, որով ու կրի: Եր յայտարարում նայն զիւղին:
 Այդ նախտական կրճատները սքաւում էին կնակի
 մշտնան սակ: Սիլը զիւղին պատեհոր յայտարարելով
 կամուսինատական կառակցութեանն ու նրան ենթակայ
 խորհրդային իշխանութեան կեանքական էին ու ան-
 կեղծ իրենց այլարհանախոցով, այդ նայն զիւղը
 նկատումը բարեկամական զերը քանիլը կեանքն էր
 հարկորարական վնարի, ուրեմն, և գուրկ անկեղծա-
 թիւնց: Եւ, իրօք, խորհրդ. իշխանութեան վնարար-
 ժուկը զէպի զիւղը ռազմական կամուսինցից յետոյ,
 նրա բոլոր ծնանկները, զիլկունները, սեղու-կերը,
 վնարին կաւով, գիւղ շահերի թիւարարքով չէ որ
 արան են, այլ, քայլարած, իր՝ իշխանութեան շա-
 ւերի պատմելով: Միշտ է, այդ և զիմուններն ու
 սեւաններն ու ու անեղանքի կեանքով զիւղի
 անտեսութիւնը ապաւում էր մշտանակնց ու Շարա-
 ւարութեան իր ստանում սպառ շունչ քանիլ ու կարգա-
 յելու, քայլ այդ անհրաժեշտ էր խորհրդային իշխանու-
 թեանը զիւղից զրամ ստառուս համար:

Եւ թէ՛ նոր պայմաններով զիւղի անտեսութիւնը
 սկեց յարախորհել, քայլ թուրքին անն անհար-
 էր նախ՝ այն զպտեհով, որ նրա թեկը շարունակ
 խուզում էին — զիւղացու այլապատե՛ր արգիւնքի մէկ
 կարեւոր քանիքը իշխանութեան փորն էր մտնում — և
 սոյա՛ թուրքին անելու Շարաւարութիւնները ռուս
 ուղարկել էին այլ շրջանում: Վար թիկան, վնարն
 մեքնաներ, կոչաղարներն սարք, Վար զրամ ու
 սերմացու, ինչպէս նաև վնար հարկարար շարժով նախ-
 մեծութեան ապաւումութիւն:

Այնուամենայնիւ, թէ՛ն գիւղացին իշխանութեան
 սշումը մնաց կնկնելով, կար նկատեան գրութիւնը

հետզհետեւ շարժուաւ: Երեթացիս կազմութիւնով՝ զիւրը սկսելով ունեցանք և հռչակեալ: Իշխանութեան հետա-
ստութիւնն խնամող զիւրը հասկանալ էր: Եւ
զիստակցում էր, որ Իշխանութեան արած զիշումները
Քիւրացուն էին կարգազրկան հանգանակներով,
որոնք զիւրի արտօրութեան հետ կապ չունէին: Ահն
օր զիւրացին իր աչիք ստալ տեսնում էր Իշխանութեան
ներկայացուցիչներին, որոնք հնդդ սեմետաւութեամբ
զուստակցում անբարեխղճութեամբ ու անսպասու-
թեամբ, իւրարանչիւր զայլափոխում ոտքի տակ էին
տախի արգարութիւնը: Եւ տեսնում էր, թէ ինչպէս
զանազան օտարներ անսակ հասարակ զուստակցու-
մը ծարսում էին իր հետ ո՛չ մի տանչութեան չունեցող
կապասկներէ վրա: Տեսնում էր Հայաստանը իր
լաներն ու արարութեան սուտից իտաղներն ու անչի
խոր համարում, որ միակ փրկութիւնը քալլելիկեան
ընդ պատասխարէն է:

Սէ ընկնալ է, որ եւ շարունակում էր Քիւմի
կատեչ խորհրդային Իշխանութիւնը և չէր թուլացնում
իր պայքարը երա գէտ: Կա սեզակ զիւրը շարունակ էր
սակի վերական, սակի նպատակնայլան: Եւ փոխել
պայքարի մեք, կուտ եղանակները՝ յարմարելն ստեղ-
ծան պայմաններին: Ապստամբութիւնը, որ կարգում
էր 1918-21 Քաղկաններին երա կուտ զիստար զիւրը,
այժմ այլևս աննպատակալարմար էր: Գիւրացին ընտ-
րում էր կուտ օրհանկան և սպա անչիտի միջոցին,
որոնք գէտ Իշխանութիւնը անոր էր: Օրհանկ, զիւրա-
ցին ձգտում էր մեռել աննել, այս կամ այն ճանապարհ-
ով, զիւրի զորքերի անհիշական զիւրապարութիւնը:
Երա Համար, եթէ հարկաւոր էր, կարծիր զոյն էլ էր
ընդունում: Ամսակ, որ հետաուար էր մէջ տեղից
զիւրացին զիւրացու պայքարին խաղաղ կամուխառ-
ներին, կանդ չէր անում արեան սաւը: Ընտրութիւն-
ներէ ժամանակ, էրր զիւրացիներէ Քիւմիանութիւնները
էին ընդունում, շատ տեղեր եւ թոյլտու էր սնում՝
և չէր ժամանկցում ընտրութիւններին: Սէ այսպէս
անվերջ:

Ինչիպետ հակարդունիկ արմատարութիւնները,
սակի խորանալով, արտաստուութեան բարձրասակ
մեք էին բոլորում, ինք քալլելիկեան Իշխանութիւնը
1921-22 Քաղկաններէց սիւստ ատուտարար, այս կամ
այն պատճառով, կարցնում էր զիւրացիական շարժան
զիւր պայքարելու Քաղիք: Թէ և երբէր անքով Իշխանու-
թիւնը կնտարուցան էր երա մեռում, այնուամենայ-
նիւ այլ Իշխանութիւնը այլևս այն չէր, ինչ որ 1918-21
Քաղկաններին:

Սէ այլ՝ երկու պատճառով: արտաքին ու ներքին:
Արտաքին էր: Երեթացիս կոտոււր զիւրը և զրոմի
սակիպութիւնը արտաստմանց: Թէ մէկի և թէ միւսի
սպիկցութեան տակ կոտուրապատան կուսակցութիւնը
հրամարելց իր հիմնական, շրջալայն պատմութիւնից,
Քիւմիանից իր զեռ երկնայն զայլապատաններէրային
Քիւմիաներէ նկատմամբ զիշումներէ համարն, որը
երան չէր անում զիւր գրամտարիական կարգը:
Գարց է, որ նաւանի ժամանակ Քուրանում է Ծանա-
նուի կարգը՝ սեղի սալով երկուսութեան, Քուրու-
թեան, վախի ու շրջով:

Մասամբ այս արտաքին կանգամանքներէ աղի-
ցութեան տակ, մասամբ էլ ներքին հակաստացրական
կարգութիւնը հետապարհ կնտուր խորանկում է

երապիւնը), Կոտուրապատան կուսակցութիւնը փոխ-
խութիւն կրել և ներքուստ: Երա մէջ չկայ այլևս
Հանդիսարութիւն: Այն երկու կարգապատանութիւնը,
որ շղթայում էր կուսակցութեան բոլոր մարմիններին
ու անգամներին փոխիլ զար, այն միակնան կամը,
որ Իշխում էր արտիներ զարմանի, վաղուց արդէն
պատրանք էր ստել: Գաղափարական ու շխտի կոտու-
րիաններէ մի մասը, յատուարան ու Իտաթիական
կամ զարման են անչար, կամ՝ բողոքի ճամբան
քանելով՝ կնտարուն ալքում իրքքել են վատուութիւնը
և ներկայիւ Հայաստաններին: Մակայն, կուսակցական
ու զիւրապատան արարելը զիւրով ունեցանում են
Քիւմ ու աղիցութեամբ, չեն բուսակցանում միայն
խաղով և մտածում են Իշխանութիւնը իրենց մեքը
աննելու մասին: Այն, Հանդիսարութեան մասին այլևս
խոսք չիւնել չի կարող: Իսկ անհանձնարարութիւնը միայն
էլ ըլլաւում ու Քուրացնում է բոլոր կարգը:

Այսպիսի պարագաներում բնական է, որ զիւրա-
ցու — աղիցութեան կանչի զոն 80%-ի — որ
ըստ օրէ ունեցացող զգոհութեան մայր շափազանք
անհանգստացնում է քալլելի Իշխանութեանը:

(Վերջը յարորդ անգամ)
Ա. ԱՍՏԻՆԱՍԻՐՅԱՆ

ԻՐԱՆ և ԹՈՒՐԱՆ

ԿԱՄ ԱՐԻԱԿԱՆ ԺԱՅԿԱՏԸ
ԲՈՒՐԱՆԱԿԱՆ ՎՏԱՆԳԻՆ ՀԱՆԴԷԳ

Գարնաստեղն այսօր ծառայան երկիր կը համար-
է թէև ժամանակի բրիտանական կայսրութեան շարի
համար ունէր իր գրտութեամբ և զայլապարիթական
աղիցութեամբ:

Գարնաստեղն ստեղծան է էն այլապիւր համար
պարթեական կայսրութիւնը, էր մազդանականութեամբ,
մնան է Կիւրաններ, որոնք այլապարիներ ոտքի տակ
կատուէին: Ստեղծան է զիւր և զրականութիւն, էրր
մարդկութիւնը զեռ արարարու էր նույնիկ զայլապար-
իթութեան որբան Արիւնցի և Համի մէջ: Գարնները
չոյ թուանող Իշխանութիւնը չէին, այլևս տարանում
մտքի, զիւր և զայլապարիթութեան: Գարնք Տիրան,
նկարան կնգրանները ժամանակի Լոնդոնն ու Փարիզի
էին, ուրիչ զիւրի հարան և հիւսիս, արեւելք ու
արեւուտք էր տարանելը Իշխանութեան և պետութեան
պայլապար, զիւր ու զրականութիւնը, սուսում և կրան,
զիւրապետ և ճարտարապետ: Հնտարու Քուրանի և
Սիւրիթայի, Արիս և Նայն իսկ մայրաքաղաք Երազայն
կանանք և արարարու մազդարգրանք իրենց սնոււրը
կանանք և մեք Գարնաստեղն, եթէ այսօր
բրիտանական կամ Քրիստոսական կայսրութիւններն են
Նուսակիւրը երկրապիւր, Համի են ստալ իտակներ էր
այսօրայն ծառայան պարտից մազդարգր էր Երաւու-
կան հեղափոխութիւնը: Հայ մազդարգր ամենէն
մտաիկ արեանք է կրան էլ այսօր այլ մեք մազդարգրն:
Մեք մեք լուսաղայն պետութիւնը, Իշխանութիւնը
սուսում ենք պարտիկները: Մեր Արշակունից հարու-
ստութիւնը հայ էր իր ժամանակ, այլ պարտի Արշակունի

Ներհարմար մէջ հնչող՝ հայացող։ Մեր Հայաբնակները, Արշակունիները, Տրքարները, կամ իշխանական սահմաններէ Քարախանները ուղարկուած և հնած են համարուած պարսիկ տուններու կողմէ։ Ժամանակին մեր պայտասկան գրապատներէնը, գրականութիւնը իր հասարակէր պարսիկ լիզով։ Իսպանիկ կերպէր հայ բարբառով, բայց բարձր դասը իշխաններէր պարսիկ աստանիկ լիզուած։

Ինչպէս ի նշում սահմանի գտնել պարսիկ և հայոց ինտուսիթան, որ իր տարածի բարձր դասերն ինչին իոնարի խառնէր։ Մտիկ մեր կենդանին և ուղարկութեան լիզիցէ մեր շարականները կամ մեղեկներ։ Կարեւոր արժանազոր կանոնէր պարսիկ տխուր և շարժը կրեւորուած։ Մտիկ ըրէք մեր ժողովուրդի կենսականը, կրեւոր, և բազմապէս պարսիկաններու լիզու։ Մեր հասարակ ժողովուրդին հաւանքն ու միտքը զի տարբերութիւն ունին իոյն իսկ Գոմպէյ իտալու Փարս գաղտնիքու կամ Քէլհան, Ալաուան մնացած բուն պարսիկներու հաւանքին ու միտքին։ Մեր խոսած լիզին իմէ ոչ ՅԱ, զանէ ՅԱ առ Հարիս պարսիկական ի արտառով, սեօլ, համ ու համեմով։

Ինչ որ ալ ըստ նախապատմական հետազոտութիւնները, ճիշտ ընդորոշող սահման տալով ժողովրդական ընկալին է։ Մենք պարսիկներով մեղի կը համարենք արեւմտեան զեղն, իսկ իոյն պարսիկներ ունի Իրանի կրկնի պարսիկ ժողովուրդը։

Այդպէս եր առաջ, շատ շին ժամանակներէ, բայց երբ ընդ յնապատին կրեւորուած և շարակական պատմաւորներով կոնակ դարձուցինք արեւելին և իւրեանց զգիցի արեւմտեաց, երբ Քարակապուտը ոտի տակ տանելուս արարենքու և յետոյ Քուրանի կողմէ, հոն իշխող եղան զարեւելիկներ, և յետոյ Քուրթ-Քաթաթարական Արա Մանեաներ, Արքաններ և Գահարներ, երկու ժողովուրդները բաժանեցան իրարմէ, իտրիթաշանք։ Երկուքն ուլ վաշը կորստ, բաշտարկութեան ընդը մարքայաւ։ Մենք ինկոր էինք ոտարկ լուծին տակ, կորստ մտորի և փոշիներու մէջ։ Սարկութիւնը և տարբեր կրեւները անխառնցին մեզ։

Բայց, պարսիկ ժողովուրդը սարկական լուծին տակ իսկ ստեղծեց մեծ դէմքեր և Հայկական բանաստեղծներ։ Երբ կրեւորի կեմքը դրու ոչ միայն լիտութիւնը, այլև Տրքարի մնալ Քարը, հիմնադրէ բարեկեանութեան, որ ինչպէս իր ընտրուած փրկեալները, համախորհուրդին դասաների հանգանակ լուծին։

Քարակապուտը վերջին ըրեանին կը Քոթիկ սարկութեան մտորին ու փոշին և արտապարկելու ու իր նախկին ստանալագր տեղը ընկերու։ Իր փոքրէ և կընէ ոչ թէ պատահարս, այլ ընական կերպով։ Այդ պատարարական շարժան մէջ մեզ՝ հայեր կը իջնայ յառաջ լիզարեւներ։ Այն որ Քարակապուտը մեր երկրորդ Հայրենիքն է և պարսիկը ընկալիցին։ Այդ ընկալական հանրամե և պատճառը, թէ ըրադին ու զարեւոյական Հայրենիքը, որ Հ.Յ. Իշխանացութիւնը իսկ ժողովրդի ընկալի մարմնացուած Իտալուով կը ինտուարի պարսից յեղափոխական շարժումը։ և դաժանացական մարտիկներն միքանի կը զանայն ճակատաբան միքանի։ Գոյնացական իտալաները անդառնական Քեռիկ, Ալեշի և միքանի զեկալարութեան, սինը կը զանան պարսից յեղափոխութեան։ Անոր կրեւորով մեր հայ-

րենքը, Քուտ անդեր, ճիշմէն կը դրանն Քարակապուտին շարակները Քարակեղն Հարկին, Հարկիկն Ռաշտ, ինչպէս, Քէլհան, Ալաուան և այլն. և սահմանը կընդհատու և Ձեռնապատ Հարաբան միքանի 2, Անկախուստ Անշո, Բեռնի ուղարկներով, համարուած արք Քարը խառնելու և բարեփոխները։

Միքանի մէկը հայրենիքուով մտու Թէկհան, Գոմար շարժելու մարդաբանը և իմէ մեկ կողմէ ռուս Անտարիկ ինտուար, միւս կողմէ կեմքին զեղն զեղնարական գանը, գանձակցի ըրու Մեմուր Աիք բանուար շարժ և զեղն սարսը, իսկ անոր պայտասկան Քուրթին զեղնը և պայտասկանները Արքարիկ և Խորասանի մէջ գտնելու մանական սարկականին, Բայց Իշխանացութեան իր մէկը հայրենիքը յայլերգով Քարակապուտին մէջ Հայաստան կամ զուտ հայկական շարժը իր սինուար բնու, այլ իր պատարը կը ստիգիք, այլ երկիրը սարկութիւն և խառնիլ սպանելու համար։

Մեր պարսիկան էինք, որդիեան իրք պարսիկ ժողովուրդը ընկալած էր մեզ երկը կըրպը և անկողն բարկեմ։ Մենք ստղեք ենք արժ կրեւորով, բայց լիզու հայանանք կրեւոր։ Հայ հարկարակուտը, մեր հասարակաբանը Քարակապուտին մէջ նախքան զիքն ու յարժէք, որքան էլ իր, կամ իտալը լիզ պարսիկին։ Մեր վաճառականը ստղեք ունի զեղնու։ Ինչ երկը կը, որ ստղեքին գտնելու հայու մը մեղքը կը գտնելու։ Հայ աշխատարար, հայ մշակը, հայ սրահատարը և պայտասկութեան ու իր ստղեքին ունի Քարակապուտին մէջ, երբեմն յայտարիկ արտառութիւններով։ Մեր լիզու, ստղեքութիւնները, ազգային արտաշարտառութիւնները բնու արեւելի զեղն հարկարակ և լիզակ մէջ սահն հարաբար միջոց արտառ է։ Քարակապուտին մէջ մենք լիզը նկատուք զազգական, միքանարներու փշտեցով կերակուան, այլ իր անոր մէջ, իրքն զազգայով պարսիկ սինուարներ։

Ան այդ պայտասկութեան լուծելու է, որ ստղեքի դէմ ընտրու, խոտարար համարուած հայը, անկախատարից զազգայցիք և Քարակապուտին մէջ։ Այդ փոքրիկ կէմք մէկ կողմէ կը զուղնէ իշխանութեան հոտառութիւնը, միւս կողմէ կը հասարակ հայու և պարսիկ փոխազգար վաճառութեան և մտիկութեան։

Բայց միայն ասան լիզ երկու զեղնակ ժողովուրդներու եղանարութեան ստղեքայցիքը։ Երբ 1864-66-ին, Վանի, իրքարմիկ և ուրիշ վաշերու մէջ հոտարկները կան, երբ լուս սինուար ռուս Հիւլապատը հայ վաճառականները կը սանձերը իր շարակար Քուրթները, կամ երբ անկողնական Հիւլապատը Քուրթական ինչպանութիւն կուղչէր Հայերու վրա, պարսիկ համառ Հիւլապատներն էին որ կը պաշտպանէին իրքարեղ հայերը։ 1915-16-ի սարսափներու ստեղն ալ, բոլոր Հիւլապատներն անկի, մէջ տեղնով դերմանական ու սեղնակները, սահման լուս արտառութեան ինչ յայլ Քիքի պարսիկները։ Այ պատճառ ոչ ստղեք զազգական հային էր, որքան զեղնակցի ընկալական ստառակազը։ Եթէ հայ երկիր մը, որ իրքարեղու կը բաշտը հայ ժողովուրդի պայտասկութեան, Քարակապուտին և ազգ։ Անկախ էր ոչ ստղեքին կը պատարարին հայ արտապարկութեան միայն ու որք։ Այ կըր աստառեցան անկախ Հայաստանը, Քարակապուտին ու ստղեքը, որ եր ներկայա-

ցուցիչը դրկնց Երևանի և Հանգուսեայ Իշխանը Հանցուա իրքն Հայաստանի դեպասն: Այս հանալուով անկի տողն եղու զան անք մեծ գաւազակնք քրտտանայ փրկեմբըր...

Ի Հարկն, Հարարուր տարիներու ընթացքն երկու ժողովուրդներուն մէջ եղան են փոխադարձ վերապահ-համբեր և թնամտութեան վզգութ, թայց մասնակի դէպքեր լին, որ պիտի գնան երկու ժողովուրդներու ընթացքը: Այս առթիւ յիշենք Հայ ժողովուրդի խնաման անաւոր և անքններ: Էստանք Հանձնի թան սպաս չի լինի, տառեց չի գրեւ չի լինի, Հակըթի մէջ մայ փնտաղը մարջ չի լինի:

Ճ

Ուրոյնական պարտքը բաւական է սերտորէն կանխելու այս երկու ժողովուրդները: Անքնայ կուպակ-ցութիւնները, երարական պարտաճնաւորը կրնան միայն դիրացնել ներկայ փնտր և սպալան: Բայց Հիմնականը՝ փոխադարձ շահերու գիտակցութիւնն է: Կանխիկ ներկայք Համար, պիտե և կանխիկ շահ, որպէսզի ժողովուրդները երարու Հետ լլան: Ենկական դորեք կը դիրացնեն անքնայի կապը և սպալան՝ իր Հետակարներով:

Կանխ կրնան շահեր ինչպէս անքնային, նաև ներկայէս, որոնք իրար կապած ըլլան այս երկու ժողովուրդները և անքն պատմութիւնը:

Այլ Հարցին լուսարեանութեամբ կրնանք տայ Հեք-շուք այն անհիթթ վերադարձան, որ Թատտներու, Երեւաններու պարտական արտադարական շարժման մասնակցութիւնը կրողն էր Գրանցութեան ուսման-տիքն և կամ Հետանք անհաշի պայուսի:

Մեր շահակցութիւնը պարտիներուն Հետ յառաջ կուսու միայն արեւնակցական և այլ դրացումներէ, այլ երկու ժողովուրդներու միաստեակ նման, միաստեակ պաշտպանութեան թնադրական կամ դրտակցա-կան նմանակներէն: Ժողովուրդներու պատմութիւնը որքան ներքին անքնային, որքան արտաին պատ-ճատները կը Հրտուի: Եթէ զանի մը ժողովուրդներու կամար այլ երկու ազգանիւրը կը նոյնանան, պիտի համարեն մէկ ազգ, մէկ ժողովուրդ: Եթէ մէկը կամ միւրը կը ուշիանայ, այլ պարտադրին անկրկ պէ զարտան բարեկան և գաւազակը: Հնուարար, ոչ Միւնեայ և Մամիկոնեայ իշխանները և ոչ ալ Թատտ-ներն ու Երեւանները լինք կրնար Համարել շահախնդիր կամ անտանի, երբ տարբեր դարերու մէջ կրնան զանկու պարտի ժողովուրդին նարասան, Մէլիսան, և Նուսթատու: Ասոր Հիմնական պատճար պիտի փնտնենք այն արտաքին գտածոյն մէջ, որ Հին պարսիքն մինչև այսօր կը պատանք մարջ այլ ժողովուրդներու նրաքը:

Մերն է այդ պատճարը: Երկու ծովեր կան. — մէկը Միջերկրականը՝ իր անաղանով, որ անյիշատակ մամանկները եղան է և է այսօր զարգացութեան Թան որքան, միւր՝ Միջին Արևոյ մէջ Արալի լիճը իր անաղանով, որ Բիւնարի է զարգացութեան, օճախ՝ բաւութեան և կանաչ-լիճի: Այլ երկու անաղաններու մէջ անքն են պարտի և Հայ ժողովուրդները:

Ինչ կը ներկայացնէ պատմութիւնը իր խորը պնդումը, եթէ ոչ այս երկու անքնուն զարգացութիւնը, շատ մեր և պարտիք Հին կրտի-գրի: Արամազդի և Արեւիկայի մէջ: Եւ եթէ Ռոբթաննք մեր և պարտիք պատմութիւնը, պիտի անեանք, որ կը ներկայացնէ Իրանի և Քարանի կուլու, զարգացութեան և թար-բարտութեան պայտար: Արամ և Միջերկրականի մրցում: Եթէ կուլուք մեծ ճառով մեր պատմութեան զուգորդութիւնը, մեր եղարարութիւնը Գարգալասանի Հետ, մեր և պարտիք մէկ խոր դասնալու պատճառն-րէն գլխաւորը այլ պայտարն է արեւելքի և արևմուտքի մէջ:

Դարեր շարունակ Քարանական ժողովուրդները կամ Գաղաղի ծովի արեւելքն կամ արևմուտքն ջանա-ցան են արշաւել Գարգալասան և Կովկաս: Այլ ուշիանցող լուսայի առկն պատենք են կանխեն անտիկ Հերթին արեւտան ջնգեր՝ գարսիկն ու Հայր: Անեք շատ անգամ յարցիք են կանքնիչ Հոտանը Երոս պաւակի կամ Երարասանի մէջ: շատ անգամ յարթեր են շշտելով Սիւր Դարեան և Անու Դարեան, զարնելով այլ երկիրները պարտիք նաւաններ. թայց չի վերջն պարտեր են լինի Քիւնարներէ, Գնդգոյններէ, Գանարներէ և ուրիշներ: Եւ ժամանակ մը Փարսը դատապարտուած էր մտան ինչպէս այսօր մենք ենք դատապարտուած Քարսիքոյ կողմէ: Այլ Հին պատե-րագներուն մէջ Մամիկոնեայի այլ ու մին և Միւնեայ լուսակնը մենք կը անեանք միայ պարտիք գործու կողմին, կամ Արա Գահակի, կամ Հետաւոր Երարասանի մէջ և մինչև Արալի անիւր, ուսման լոյ Համակական պայտարէ, Եսական փառք, անանարեզնէ բնու եր-ույթ չէր, այլ բնական Հետանք երկու ժողովուրդներու փոխադարձ ինքնազարգացման Թեան:

Այսօր քրիշտոնէ և դարերու այլ պայտարը Երանի և Քարանի, Արամազդի և Արեւիկայի մէջ:

Եթէ մէկից զմեկ ճանրամտութիւնները, պիտի անեանք որ Հին վիճակն է այսօր ալ: Գարգալական յնգափոխութիւնը, Գանար զերգատանի անկում, Գաւ-լասանիներու իշխանութիւն, Հայոց արտադարական շարժում, — այս թուրքը ինքն իրեքեքուր ուրիշ զան լին եթէ ոչ պայտար Քարս-Թաթարական լուսի դէմ, արիական ջնգի աղաւտաբար: Ինչ կը ներկայացնեն այսօր Իրանն ու Հայաստանը: Անեք ապարդիք են գարանս Քարանական ջնգերու միարշաւին: Անորով Հայաստանը զանկնում է յնգան Լէնի Քիւնարի ծառանգներուն՝ Քարսիներուն կողմէ: Գալաս վնաս էլ կրնո պարտի ժողովուրդ և զարգացութեան ինքն՝ անեք ազգակից Քարսիներէն, Քարսիքն և Քար Քարանիքն: Այսօր Երարասան, մաս մը Մաղանարան, արեզով Խորպասական ողջուած են այլ տարբերում, որոնք Հրով և արով արքան են միջ որ պարտիկան է: Գարսիքը բաւան է Հոս, իր ընգարականալու երկրի Խարսիք և անգանջ անտարբեր՝ եկուր ընդամադար-ներու առկն: Քարսիքը կը յիշէր Իրանի կրա:

Այս պարտութիւնը տուրք նստու պարտիկ ժողովուրդին, ինչպէս անտարբեր եղան մեզի Համար թրքական լուսի: Իրանը զանի մը դար էր մայց աշխարհէն, արձուտանալ էր փոխազնով, զարժու կրն և ոչ թէ Հոտու ինչպէս ասով:

Այնքան հասած է ժամը, երբ կուզէ պատուել ցուլը: և երբ ապառաջարկան շարժանով իտպա թօթափել թուրանի ինճամազութիւնը: Եւ ճննց կրքէ շահակնց և բախտակնց, ի հարկէ, յախոզութիւն պիտի ժողովնը: Անկարգ կը համարեն ուրիշ պատճառներ ճնշ ընել մեր բախտ և պաշտօնը նշմարանք ժաման: Երբ արջը կանգնած է որսորդին առջև, այլևս անկարգ է անոր ուղիքն նետարկելու ուսումնասիրութիւնը կատարել: Մեր երկուքին առջև ժամարդ արժ ժը կանգնած է, — թուրանականութիւնը, որուն համը զոհ պիտի երթանք, կամ պիտի շարժարտենք կացնիք հարստեով:

Այս ժամին ինչու ուղեղիմը դանելու համար, անձեմն անհրաժեշտն ու գործնականն է դիմանալ թէ ինչ կ'ուզէ մեր հասարակաց թնամին, թուրանականութիւնը: Այդ գիտնալէ յետոյ, երկու սկզբունց պէտք է ունենալ. — Ա. Երկնէ այն բաները որոս կուզէ թնամին: Բ. Գործածել բարբ սինդիկները զորս թնամին կը գործածէ քնիք դէմ, անչիցնելով ստոր վրա անոր կիտցած և ցո հնարած միջոցները:

Աստի՛ սկզբունքը իման կարելի է, ոչ ժամն պարտի նախանձնութիւնը անոր ձեռք չտալու, այլև մեր սովորը շրտանելու և լլաւաւելու համար: Անխորհրտ անձնավարպետ լուսնապէսները, ճննց աստիճաններն են թուրանականները: Անոնք ստամին գործին է նախ դիմարկելին ժամատուութիւնը պատգարծելն է միտութիւնը բանդել: իտպս է որ անխա անխա կրննց ժամիքները կարգով կը իրեն ձկնուս և միտին կարգը:

Թուրքը իր նպատակներուն ծառիկնալու համար յուր ստարակն թէ անհասաւ հայերն էին, որ բնիցն Մուհամէջ Ալի շահը, իրան իրանը կեանքով գործնելու համար, իսկ միտ կողմէ կը զրքէր, որ պիտանակ Հապատաստի՛ հայր թոյց երկիր դրակ անտեղ Պարսկաստանի մէջ: Ան հայր ցոյց կուտար պարտից աշխի կրքն անհասաւ, նարզելու ձակարարէ, իսկ պարտիկը հայուն կը ներկայացնէր իրեն ստարին ստար: Թուրքը անտեղաւը լնրի՞թը-ր իտլիֆոյսի անուով, կամ ինչիւր-Քի՞տիլ ուրիշ փոյսը կուտարործէ Թուրքի, Ռուսը, Գիւլիստին, սխրուցն են հասարակ պարտից դէմ, աննն սնչ որով կը ցանկ կրարէր բարձնելու, Թնամացնելու համար: Անիք րազմութիւն աստարանի միջոցները, կրքնին ցուպք ցուպ, կրքնին դրամ և զինք, կրքնին զուգիւրպէս, միջոցներ իր նետով կիցածուր ուրիշն՝ ուրիշ, սնչվաջնիք թերմով յախոցնելու: Եսճախ ան կրքնները կը հանէ կրարու դէմ, սիքնին շնախ դէմ, րարիականութիւնը շնախ դէմ, և արար ու պարտիկ զնարքները՝ հայտնաբերող և արարող: Այդ քուլքին իմաստը մէկ է. — Թուրանի վերջնական յաղթութիւնը իրանի վրա իր յարակնց լրջանկերով և ուղղութիւններով:

Ան ա՛յս իտպոքնն պէտք է դրուշուանալ, ծուլաւնը լինելուու համար:

Ըսի թէ հակառակորդին դէմ գործելու համար, գործնական միջոց է իր իսկ զինքը գործածել կրնն զէմ:

Ի՞նչ կ'ընէ թուրանականութիւնը:

ա. Գործած է շանի ժը պարկներ թուրանական ժողովուրդներու որսին մէջ: Կոյնն և դրուրը կը գտնին ինչիւրի և Գոյիս, մէկ գիտարու ճննց՝ Արար պատակակ, և երկուքը՝ մոր միտարու Արքայի՛նն:

Բազու, գիտարու ճննց ժը՝ Թուրքաստան և մէկ հաս ալ Աֆղանստանն ու նոյն իսկ ՚հրաբոյսն՝ Նոգիտասան: Կը հետեի թէ այդ կնգրանները պարտար են Հայաստանը և Իրանը: Գնո լլաւնը թէ այդ զնարկները իրենց կարգին երչարարուած են միքնն միքնն յետին գիւրջը, խոտար խոտար:

բ. Թուրքը, իթիֆհաստակն թէ զիմարկան կատարութիւնները երբ պաշտնի վրա են, երկուքնները փրկելու համար կը զգուշանած պաշտանակն մն սուլ իրենց ցուլքուն, րայց լննց որ պետական պաշտանէ կրն, կը տեսնենք մէմայը Աֆղանստան, ինչիցը Թուրքաստան, նոցիմը Բազու և այլն, իրքն աստիճանը թուրանականութեան, անտեղ անտեղներով, սթուրք զնախ, սթալք իրքուն, կը կացնեն իրքն ձակույթային միտութիւններ, րայց փաստորն այդ զնարկները պետութեան արտաքին գործերու վարչութիւնն է՝ Թուրք թափարանի ցեղերու մէջ, իսկ մտացանները հիւրաստաններ և կրտանաստարներ ստաղ Գոյուս, ախոր ինչիւրիք մեղերն սուլ:

գ. Ի՞նչ է այդ հոկայ կարգակերպութեան հիմնական նպատակը. — րորք կարգ ճոնդակակն ծաղումով ժողովուրդները միացնել, րով րովք ընել: Եւ որովհետեւ այդ ժողովուրդները անխաւան են Հայաստանի, Գիւլիստանի և Գարիպաստանը, միջնակն հանել այդ պետութիւնները կամ ժողովուրդները և հոկայ Գիւլիստանի խանդակ կարչութիւնն ժը անդիմ, դրուրը պակնով Գոյիս, իսկ փորք և պուլ՝ Արարի լինը և աննի նետուները:

դ. Ի՞նչ միջոցներով կուզեն հոտնել իրենց նպատակն: Այդ ալ պարզ է արևի նման. անոնք երկու հիմնական զննար կը գործածեն, մէկը՝ խաղաղ միտք ընել:

Գործածուած խաղաղ զննքը, որ թերևս անչիք վտանգաւոր է, րան թէ այստարու թիացած զննքը, հետեան է. — Թուրք զնարք էր լալքը կը հուտար Թուրքը, սիլուալը, Թաթարը կուտուրը, սարգը, ուրիշը, կիրքիցը, տանիքը, Գալիքն և ուրիշ այլուկուն, այլուտարտ ժողովուրդները, անոնք կը ներկուէ թուրանական միտութիւնը և լննի թէմուրի Թուրք: Եր լուան մէկ յայտարարի ընելու այդ րուր ժողովուրդներու ստիք իրարեմէ, ստարին կրքնները, րարքերը: Ինչպիսիական, Թրքաղիական, կամ արքնիկանն ժողովուրդներու համապատկարներու ստատար՝ համար թուրանական այլուրականութիւնն է:

Այդ լնն աննը: Համարժեքանութեան գործնարկները հարկիկ են, ստրիտակար: Անոնք աննն սնչ են և անն ժողովուրդի մէջ: Անոնք յետանալց սխրքերը, Թաթարն, Թալիստաններու, Գիւլիստաններու, պիտաններուն, ոֆիսաններուն, պարտիկներուն, և նոյն իսկ հայերուն մէջ ժաննելով կուզեն սպառնուցանել, մէկուն կրտիք անով, միտն, միտն՝ պատանակն թիւր ցուցարարութիւններով, և այլ միջոցներով թէ թիւրքստարանն է, թէ րարքը Թուրք են: Նոյն իսկ այն աստիճան ինչաննչիւրովով հուտացած են այդ րանի, որ զնո երկ կրքնու ժարգը առջև, Հովիթ փալան և Եոնուս նոտիկները կուզեն սպառնուցանել թէ սխրտ այլ լնն, թէ անտեղ Թուրքը են, Թրքութեան մէկ հիւր: Անոնք անոնք ցուցարարիկներ լնն: Երկ այդ

ենկուսիները ազգայնական չեն ընդ հայուն, պարսկերն և զուգէ զբուրսու Վե՛ մասին վրա, կան ջեղեր և ժողովուրդներ, որոնց ազգային գիտակցութիւն զգու չէ արթնցան: Օրինակ, Քաղչընքն և Քաթը պարսկ չն լեզուով, ծագումով, բայց շատերը չեն գիտեր կրօնի և ազգութեան սահմանը և սենց անկէն կիրթան, Արքեպիսկոսի մէջ ժողով Քաթիչ կամ Քաթի և, բայց ո՞վ է Նարեկո-գիտաբը: անկող կը համարեն ազգէն չանցի Քաթար և ուրիշ ո՞րէն:

Ազգային բազմութիւններ կան, որ շնորհիւ Քաթարականներու եռանդի ինկամ են խոր և կորստաբեր Քիւրճիացութեան մէջ:

Սրբորդ խաղաղ միջոցն է բամանկ և Քիւմանցեան արեւական ջեղերը իբարու լնու, որպէսզի շխմանակակախական ջեղերու դէմ: Օրինակ՝ ուղաղաբու և եղան Նաշերու և զիւրզիւրու հակամարտութիւնը, որ կը զրոյզեր Քաթիւն: Վաղը այս եղանակ համարանութիւնը կրնայ սկսիլ զիւրսին և պարսկերէն, լատին և քախտաբէն միջև:

Քաթարը կը գործեն նաև զինքով՝ թէ առաջները և թէ այսօր իսկ: Անոք Պոլսը միացնելու համար Քաթար-Քաթարին, միապաղպ Քաթար-Քաթար անպատեմով, որպէսզի Քաթար ժողովուրդի ծարձով կողմէ պարսկական Արաբաստանին, անհրաժեշտ գտան միջոցեցն անոնց հայ ժողովուրդը, որ խորթ էր իրենց ջեղին: Եւ յախոզեցան Պարսկաստանի Արաբաստանի Քաթարներու մեղաբով լարեցեցին Մաթի, Մակուի հայութիւնը, Վովկասի մէջ հայ-Քաթարական կրիւնները սարսքեցին, Քաթարներու համար հայութիւնը, իսկ Քրքական Հայաստանի մէջ ընկերով ըրին հայութիւնը իրենց իրենց մեղով, գործախառար, պատարճեցով և զիւրզեցը: Այսօր կը տեսնենք, որ ինչպէր զնո չէ վերջացան, պէտք է ծարրել և ջրգուսիներ, որ Անտառային Քաթարը կը բամբէ Արաբաստանի Քաթարին: Այդ գործն է, որ կը կատարեն այսօր եռանդով և անպարտեմով: Այդ ոչ որ զլուսն կէլ, փաստօրէն Քաթար և պարսկի ինքիս պահմանազերի կը գտանայ Քաթարը սահման մը, իսկ Քաթարն ուն ազգապրկական սահմանը պիտի հասնի մինչև Քիւման և Ղաթիս: Այս ոչ անոնց զինական գործն է, որ ուրիշ մեկերով, բամբայական թէ կեմբարական արտատարութիւններով կը գործադրի ինչպէս Քաթարի, նախկէս Արաբի չին աւազաններուն մէջ:

Քիւման գիտողներ ըլլան թէ իբրք անցնելու լատ լիայ, թէ համաՔաթարականութիւնը ջեղք մըն է նախ իսկ իրենց, Քաթարներ և Քաթարներու համար: Անտառական չէ, և ի վերջոյ Արաբաստան պիտի յաղթէ Արեւմտին: Բայց պէտք չէ անոնայ որ կը պարտաւոր մեն և զեքնական հակառակաբար մը արեւներու և անարիւններ միջև: Արեւմտի է թէ Քաթարականութիւնը իրական նաեւաններ է ըրան ոչ միայն Հայաստանի մէջ, այլ և Հայաստանէ ու Իրանէ զպիկ նշանա գտնուող ջեղերու և ժողովուրդներու մէջ: Ե՞՞՞ Քաթարականութեան մէջ նշանակեալ Արաբաստանը զնո Իրանի մէջ նաեւան է, փոխարէն կազմակերպում է Արքեպիսկոս անուով հանրապետութիւն մը կրօն միջին ազգաբնակչութեամբ, Իրանէ զխաբս Քաթարականութեան 850,000 ազգաբնակչութեամբ,

Արքեպիսկոս և Յանիկոսան 4,000,000 ազգաբնակչութեամբ, Կիբրիկոստոն 6,200,000 ազգաբնակչութեամբ: Անոք հանրապետութիւններ են, յետոյ կան ինքնավար Կիբրիկոս 700,000 ազգաբնակչութեամբ, կաթակիկերու, քաղչիկիկերու հանրապետութիւնը երեք միլիոն ազգաբնակչութեամբ: Անոք բոլորը Կապուչի միջի և Արաբի չին աւազաններու Քաթար-Քաթարական ժողովուրդներու անկախ թէ կրթական պետութիւններն են: Արեւմտ, համապատեմ մաս 17 միլիոն Քաթարական ժողովուրդներ Կապուչի և Արաբի չին հովիտներուն մէջ կը կազմակերպեն Քաթարականութեան ուրիշ: Ենկերներն ու Նարեկները, Քաթարներն ու Պէհա Շուքրերին կէն, որ մշակեցին այս ծրարը, և զհիւանդախական պատերազմութեան մը կամուրան յաղթի հազան Քիւմանի չես կարգեցին ծրարը այլ գնահատանութեանց, Քաթարի մէջ: Արեւի այսօր ոչ համարեան տեսնին սակ կը գործեն Քաթարական Քաթար և Քաթար սպաններն ու գործիչները Քաթարային միջև: Հայկերէն և Քաթար: Նախմ փառանքն ու գործիչներ:

Գրեմ ըստ թէ վտանգը զնո հնուս է, քանի որ այս ոչք Ռուսաստանը ստեղծեց և այժմ ոչ կը գտնուի Ռուսաստանի մեջք: Բայց, ոչ մէկ զարթնի չին կրնար պիսի, թէ իր պարտաւորան սուրբ արեւոք իր փոքր չէ, որ պիտի միւրի: Արքե՞նք այս ոչք յախմ Քաթարի իր ստեղծողներու աղիքները: ..

Շատերը իրենց զիրենց իր միթարնի յայտերը զենկով հրախթ, ուրիշներ՝ հարախ վրա, իսկ ուրիշ միթարնիներ՝ արեւմուտք վրա: Բայց յայտերը սին են: Ե՞՞՞ իրականութեան իսկ ժամանակաւ է, իսկ Իրանի և Քաթարի պաշարը՝ հիմնական և սեղանակ: Այսօրուս արեւ չին կրնար ապահովել վաղուս փոթորիկը և զնոր շապու, որսին ծածկալը որ զերի, սին իր մեղաբար պիտի զերի: Կա՞ն անոնց, որ ուրիշներուն վրա յայն կը զենն:

Ինչպէս պիտի և կանխել այս վտանգը. — այնպէս ինչպէս կը գործեն մեր դէմ ձան արեւմուտքները:

ՀամաՔաթարականութիւնը ջեղք էր երեկ, իսկ այսօր իրականութեան:

Ինչպէս շնատառն, որ վաղը շարիտ իրապարտներն ուրիշ ջեղերը մը, իբր հակակիւր Քաթարականութեան, — արեւական ժողովուրդներու համադարճակցութիւնը: Պէտք է լրջի Քաթարական ծրարներն ու գործունէութեան մէր: Ե՞՞՞ Ենկերի մը զլուսն է Քաթարականութեան, թող Քէլիպար կամ Սպանան ոչ գտնուայ զլուսն արեւական ջեղերու կարաբարութեան: Ե՞՞՞ յոյ է Քաթար պետութիւնը, նաչան ոչք է Քիւման, որպիով պարսկ պետութիւնը: Ե՞՞՞ Քաթարական մեն է, երեք յոյզամ անեղ մեն է Իրանը: Ե՞՞՞ Քաթար զլուսն կը ստեղծել, պէտք է ստեղծել արեւական զլուսն, ուր նախին իբարու կողք համաուսարճուած պարսիկը, մարտական զիւրզը, պատերազմիկ լատն ու պէլուսն, անտառային զիւրջեցին, սպին գեղաբը, միք ու ճնուս հայը և միւսները, օրփանան ու Շղիկիկերը, որոնք անեղ արեւական են լատ Քաթարական: Ե՞՞՞ Քաթարական Շղիկներ կը ստեղծել մեր երկիրներուն լուրջը և մէջը, նոյնը պէտք է ստեղծել Քաթարականութեան լոյ և լուրջը: Ե՞՞՞ Քաթար ինչպիսիք, արեւական պետութեան կը արաբով համաՔաթարականութեան, Ի՞նչպէս միացան

ուսով թաշիշին, թաթին, զիւսին, զիւրիկն և ուրիւնքու շպատակի, ին իրենք ժառանգորդներն են Արշակունցն և Ստասմանն Հարսուսիան, Դարեւնէրու և Փարս գիտութեան և թաղաքաբնութեան: Եթէ արեւական ջեղին պատահեց ժողովուրդները անհպունակ են գանձերու թուրքեր կատարանուն, բայց պարթեական ջեղին են, որ կը գուպը զանկի թուրքեր շնորհաբար, ինչպէս ճեմնալը՝ իր կատարածն էին: Եթէ անոնք թէն են, անկէ ժեն է արեւական թէպ. եթէ անոնք ո՛րք են, կարգաւորուած արեւական ուժը անկի կար պիտի ըլլայ, թանի որ ամի կողքին, այս կողմէ կայ առականութիւն ինչքէ, թաղաքաբնութեան: Դեռ երկէ էր, որ թերեւ Համարած պարսիկ ժողովուրդը ատոյժորդ անկեղ Նապիը շարձ՝ ժինն շնորհատան, ժինն Փարս ու Փարսուար ուրի տակ առաւ:

Այս շարժումին զարգի պիտի ունէր ի պարտիկ ժառանգանք, կամ զեկամարը:
 Հ. Ե. Դարեւապետեան և ամբողջ հայ ժողովուրդի ուժը փոքրիկ է այս հայն պարսպին առէ: Բայց ինչ կըտար խուսափի թուրքական փորձերէն, ինչպէս ժեր պարսկը ինչքան խուսափի լէնկիթնուրներն և ճեմն ալ՝ թախտաբերէն: Բայց և ստանց

չարագանցելու կամ ստորագրուածելու ժեր ուժերը, պէտք է բայց աչքով և պայտարիւնութեամբ Նախնք ժառանգին և զաննք ժինքնէր զայն չկարգաշինու: Կտակը չի փոխելք եթէ ժեր գրուածները շայտիկ Եման առաջիկ ճէլ թողնէր: Կտակը կը զանազակ ժեր արթնեն ենք:

Այն՝ արթուն գանգաւորի զերը սրբան ալ անհան ըլլայ, փրկարար կընայ դատու: Եւ ճեմն պէտք է ստանձնելք այդ զերը: Եթէ ամենուրեք լինել ժեն արթնէ ժեր է, որ պէտք եղածին պէս շարադարձելի:

Երբորդ, ժեր ճեմնական զորքը պիտի ըլլայ մեզ բարեսակից ժողովուրդներու հետ և ուր առաւ անոնց: Եթէ ուժը փոքր է Պարսկաստանի ճէլ, բայց ճեմնք որակ էք, Պարսկաստանի անհրաժեշտ ճէլ տարրը: Պարսկաստանի ճէլ ժեր նշանարանը պիտի ըլլայ այդ երկրին ամբողջակութեան պահպանումը, պարսկի ժողովուրդի վերանկնար և զորացումը, ստանց խուսանց պետական վարչամէթին: Պարսկաստանն է այսօր ժիակ պատարար Համաբուրսական յորձանքին զէ՛մ:

ԲՈՒՌՆԷ

ՄԻ ԷԶ «ՄԱՐԲՍՍԱՍԱՎԱՆ» ԳՈՐԵՆՐԻՑ

Ճարտերեան հակաապիքի ունեցու Ճարտիգը Յուստաստանով, Նրա ինտիմապիքը անկէ է Նկոնցը՞), որը ջննելով ուսական Ճարտարական գրականութիւնը՝ առավ է. զեղանուր ամուսը, այդ գրականութիւնն ամբողջակին զատուած է ժաղի տեսականութեան ճէլ, որը շարձ՝ անհամար արարական արժանարականի որի անկի վրա ՚հիմուն՝ հիւսում է անշուտի տեղադրարար պարզութեան և ոչ պարզաբնութեան, և այդ յորքը շրջան է հաստատարական շերտ և ներսան արժանարարներն ճէլ, Պէտք է թերթէլ այն սոսկաւ, քաջատար քառակուսին պարսկանութիւնը, որպէսզի հոտակուայ լինի, թէ ի՞նչ երկնային արժանածան է նմանակում ժաղախիշի հայն շնորհի կուխից: Ռոտեանս այդ յորքը հետ կայ ժահարարու ժախը վարպետի ուսուցիչը կը ժարարու թեան Համար:

Եթէ այդպէս է առական Ճարտիգը, Նրանից սերած անզրկիկանան, անկի էրա, վրացական Ճարտիգը ոչ ժիայն ժահարարու ժախըն է րոտեան վարպետի ուսուցիչը կը ժարարու թեան Համար, այն՞՞ թուական ժիվարարած մեան կապարարութիւնը թիպանկէ է, իրը գրուածը, որի և ստալ է կէլ, նրա արհամարութիւնը կապարարութեան ու ժախանգութեան զիտար կը շարձ՝ ժահարարութեան և, յաւիպակ, սուլարանկան և ոչ սուլարանկան թարգմաշի առէ: Սրան աւելորդք է նրանց Հայերի Հանգի ունեցում վերաբերումը, որը իրար և Հայ յաւարտիկ յարարարայի յաղթանակներէց պիտական-Պարսկական ժառանգութեան զէ՛մ: Կարգարարաններն զիւր չէր գայն Կարգարարու ժիվար

գարը շարաչաղ րուտուարան և այդ պատճառով նրանք Հակահայ էին (Նաև Հայ պրոպագանդա զէ՛մ)՝ պաշտպանելով ժառանգարութիւնը:

Ահա մեզ մի էլ այդ ժարտիգին յեղափոխական զորքերը: Այն ժահարան, կըր հայ զեմկարատիան իր կամարական իմբերով և յորքը ժիվքնելով ալիտատու էր իր շարքները պատան սուլարանկան րուտուպետութիւնը, այն ժահարան, կըր եւրոպական րոտուպետ ընկերարութիւնը շարաչաղում էր նշանարարներն սարարարան պահակը, իսկ ժարտիգի Հայրն ու սարարարը՝ զեմանական սոցիալ-զեմանկարատիան իր վերաբերումը Ռուսիայ զէ՛մ ջննելով պատարարի շարքերն զայն էր այն եզրակացութեան, որ ընկերային յառաջադիմութեան տեսակից պատարար է և պէտք է նպաստել Պերսիայի յաղթանակեան այս նշան ժահարանի ինչպէս Կարգարանի (գիտարարն վրացական) ժարտիգը զերարտեց ստանուպետութիւնը, ժախտանք թարգման և իր չեղարարական ջախիքը Ե թիվունքից Հարանց պայտարար Հայրութեան՝ իր հետ Համարարից ունեցալով, ինչպէս կը տեսնելք թէլ յետոյ, կայար ներկայիս և ջարդական կառավարութիւնը:

Յարական Ռուսաստանի Նախարարական խորհրդի զի, զորքերի կառավարի պետական՝ Արք. Մարտարար, որը ժահարանցի է խորհրդի զարարի նիտարանի) և գրի է անկ այն յորքը՝ ինչին վկայ է հզել թիվը 1915թ. յայն 18-ից միլիոն սեպտ. Եւր, այրժ հրատարակել է այդ արձանագրութիւնները՝ Հեաների

*) Նախարարաց խորհրդը ունեցում էր պաշտօնական Գրասենյակ, որտեղ տեղադրուած էին, կերպարներ

խորհրդաբեմամբ լայն տեսող ճեռուական Յեզուս-
իական Արխիեպի 18-րդ հասարակ^{*)} : Թարական
կառավարութիւնը բնորոշող շատ ուշադրաւ քաներ
կան այդ գրքում, բայց այն հետազոտքում է,
յառնակալ, զարանի նկատելիք մեծ, որ վերաբերում
է մեր դասին :

Մեր ինչպէս զննել է երկու նկատում : Բարդ-
մառաքար առաջ բերելը 30 յուլ. 1915 թ. Կիսի
գործերը, և գազանի նկատման՝ քաղաքի կարգերի
մտադն :

արձանագրութիւնը. «Ջիւնուրական նախարար Ա. Պո-
լիվանովը գնիւցում է, որ ինքը է վրանկի չէ
պարզելու ռազմականութեան գազանները :
Մարտական գրութիւնը անյայտ է : Նահանգը չի
զարգարում : Կովկասում շարունակում է յառաջա-
շարումը : Զորքերը սեպի նման մտածն են թլանաու
հոգածաները :

Պ. Ա. Խարիտանով, (պետական վերահսկիչ) . —
Որ ենք գիտն Կովկասում : Այն էլ փլուզումով շնոր-
շանայ : Եւ դատարար չեմ ռազմական խնդիրներում,
բայց և այնպէս չեմ կարող լռեսնել, որ այնտեղ
քաղաքական նկատումները անչի բարձր են դասում,
քան զուտ ռազմական նկատումները : Ամենով գիտն
փոխարքայի արտակարգ նամակութիւնները զկզի
հայերը : Չի ստորում արգիւտ չաւ այդ նամակները
ներսել : Մակերեսային եմ հայնարքը գործելի վրա
բառական և տեսնելու նամար, որ զարգերը շարժում
են դիվանարապէս հայկական հողերի ուղղութեամբ :
Առաջ այն էլ գրութիւնը անեն տեղ նանք է, իսկ մենք
չի՞ պիտի վտանգի ենթարկենք Հայաստանի կայմա-
կերպման նամար : Ե՞րբն այլոց, կովկասեան գործերի
ընթացումը շատ են անհասկացարան կովկասեան
պատգամաւորները^{**)} : Ձեռնիկն ստեղծարար ճիւղեր է
արձակում վտանգի մասին և ճեղգարում է սեղանական
բիւնանութիւնները, որ երեսը շատ աւարտու են զկզի
գրականութիւնը հայերի, որոնք այնպէս ապրելի են
փոխարքայի պաշտումում : Պէտք է այն խնդրի վրա
հրահրել կայսեր ուղղութիւնը :

Պալիվանով . — Քիւն պետական վերահսկիչ ուղղ-
ապետ չէ, բայց ինչու է ճեռում գրութիւնը Կովկաս-
ում : Ծաւ են մեն անհասկացարանութեամբ եմ հասնում
սյանեղի գործողութիւնները : Ի՞նչ լուրեր են հաս-
նում, որ քորպուս Ինչոնիք^{***)} գալարացան է Քիթի-
ցեան կազմարութիւններէն և շուր բան չի սպասում
ապագայի :

Նոյն մտքով արտայայտում են^{*)} և խորհրդի մեկ
անդամները՝ Գանիլով, որ ի՞նչ նայինակ մի կողմ
Պողոնի զուտ գնիւցարական անսակէտը, ընդհանուր
քաղաքականութեան նկատումներով անցնելու է
ժամանակից առաջ հրահրել հայկական հարքը, որը
ստանց այն էլ մի քանի արտասանմանն ընթանակ-
ներ ախտաւում են առաջ քաշել, իրեն պատերազմի
նպատակներէն մէկը :

Ի. Լ. Գորնիկիին, (նախարարների խորհրդի
նախագահ) . — Հայաստանի ստեղծումը մեր վրն
միայն թեւ կը լինի և ապագայում կը դառնայ աղքատ
գանապառ ռազմութիւնների Արեւելում :

Սաղանով, (արտակրի արքայ նախարար) . — Եւ
չի՞ նամարմարի հարցի ճեռութեան սուլ ապրկոն
վրանկան մե : Համայն եմ թէ պէտք էկայ վտանգի
ենթարկելու և հրահրելու : Բայց կը լինի սեղանագի
քաղաքութիւն այդ մասին բարձր խոսելը : Արտասա-
մանում, մեր զանգնիւններն մէլ, յառնակու Ան-
գլիայում, վաղուց պարզ նամակութեամբ են վերա-
բերում դէպի հայեր :

Ա. Սրիվոլեին (երկու արտարական նախարար) . —
Ձեռք ուղում զարնել, բայց ստեղծարարները իրենք ոչինչ
չեն արել, իսկ կովկասեան իրաւունքիւնները դատա-
րաստ են գրահրելու առտական շահերը հայկական
շահերի նամար :

Ի վերջոյ յանձնարարեց գնիւցարական նախարարին
գնիւցել կայսերի կովկասեան դէպքերի ընթացքի
մասին (էջ 30) :

Նեան, և պատ. 1915թ. : Առաջին տեղում լինելով
խորհրդի նիստին մասնակցում է շփուտը միայնա-
կան Ա. Գուշկովը^{*)}, սուսն նախարար լինելու :
Ընդհանրապէս, Արտակր արքայի պետ մինչև այդ
նիստը, առաջին անգամն էր ուժանարարը. մասնակ-
ցում նիստին :

Ձեռնարկեան նախարար Պոլիվանովը գնիւցում
է, որ ճեղգաներում ընդհանուր գրութիւնը քաղա-
յան ու շինի^{*)} :

Խարիտանով (պետ. վեր.) . — Ե՛տն Կովկասում
յառաջնադարում չի զարգարում : Ձեռնիկն զբթի
ընդարարութեան մէլ է և անհաշիվ զճարտարութիւննե-
րով է սպասում : Իմ ներկայութեամբ Դումարում,
ընդմիջման ժամանակ, չաւ հչում էր, թէ կովկասեան
բանակի հրամանատարը ոչ թէ գերադէյն հրամանա-
տարն է կամ սիրահարն, այլ կոմսուրի Արտակր-
Գուշկովան, որը վաճառում է հայկական ցանցերով :
Իսկայն ո՞րք ենք գիտն մենք :

Պալիվանով (գնիւց. նախարար) . — Թայտն է,
թէ ուր ենք գիտն՝ զկզի Ռեմ Հայաստանի ստեղծու-
մը : Ծաւ երկի առթիւ ունեցայ խոսելու կայսեր հրա
կովկասեան յառաջնադարման և հետարար նկատու-
ման մասին. քաղաքների նաև, որ կարեն թէ հայ-
կական հողերի հասարակը կազմում է կոմս Արտա-
գով-Գուշկովի հիմնական զարումը : Կայսրը վտանգ
ուղղել ինձ : Ե՛լլ թէ կոմս, այլ կոմսուր :

Սրիվոլեին (երկ. նախարար) . — Պարտա՛յք,
ուղղութիւն գործերի, թէ է՛նչ ուղղութիւն զուգու-
ղիւթիւնն է, որ կոմսուրի Արտակր-Գուշկովի
կովկասեան ռազմավարութեան վրա ունեցան ապրե-
ցութեան մասին միամտանակ ուղղութիւն են
հրահրում նորին կայսերական մեծութիւնը և Պետա-

*) «Архивъ Руской Революціи», кт. 18.

**) Պետական Դումայի ոչ թէ կովկասեան, այլ
փաստորէն միացական պատգամաւորները : Ն. Բ.

***) կովկասեան ճեղգարի այն ժամանակայ հրա-
մանարարը :

*) Իրագու-արդի.Մաքրիական իտալական կա-
միտի ճեղգարը : Այն միտիկն յոտու իր, որ Պաւր
կովը նախարարը ղեկի կովկասեան ճեղգար է,
մասամբ. Երա տղանքութեամբ են ճեղգարում թէ հա-
կանայ նախանիներ և թէ հակակայ տրամադարութիւ-
ններ թիկիկի պատգամ :

կան Դուստրի սոցիալ-դեմոկրատ հաստատեի տասնորդ Ձեռնհանը: (Նշ 36-37):

Այն ժամանակ, երբ հայ աշխատավարժիները դերադրոյն ծառայումեմքով և անհաշի գործը տալով՝ ներստան ենք էր Քաղաք պատկան համար իր անք հայրենիքը աշխարհիս անկեց անկէ բարբարոս թակաբարութեան ներստներէց, ծաղրագով տառաջաւորեց Վեր: Ձեռնհանը, ձեռք-ձեռքի տան ձեռագրատարեան ձերուից Դարձեմիկին ու զարգան ժրս

բարբարոսեման պատասխանելիք ինչ դանք էր լարում Հաստատեի նախան երկրի ու ժողովրդի գէմ: Մարտափոյն չէ՞ այս:

Եւ որքեոք նոյնք չէ եք անսում և ոյսոր, երբ Ձեռնհանը գործը, յամառ նեանդարկանութեամբ, շարունակում են Օրբանիկէմները իրենց ընկերներով՝ պաշտպանելով իշխալականներին ընդդէմ հայրեր...
Սկզբ Մարտը:

Ն. ՔԱՂԱՅԱՆ

ԹՈՒՐԻՔԻՆՑ ԸՈՒՐՔ

Վերջին երեք ամիսներու ընթացքին, երեք անգամայն իրողութիւններ պատահեցան Քուրդիոյ մէջ:

1. Քուրդական շարժան հաշիւադարձը և Անկախութեան Դատարաններու ընթացքը:
2. Քուրդ և որսաբարկաւորեման ամբարշտումը:
3. Քուրդիոյ լուրջ ժառանգութիւնն և համապատասխան պատրաստութիւնները՝ խաչական արշաւանքի մը վախճել:

Քուրդական ապստամբութիւնը իր Քաղաք կործանուցած էր անցեալ տարան գործողութիւններին և կարգապահներին յետոյ: Բայց յանախաղօղ չէին ծառայեման շարժանը վախի և Տերութի շքանշաններով մէջ: Մինչ ապա լրիս չեն այլ ծախի հասան տեղեկութիւնները, Մանսանը, կցկուտը կը մնայ Տերութի կոնիւնտրում պատմութիւնը: Անկախութեան շատ կան այլ անստանիկ լուսաշարքի դիմադրական նեանկերներու ծախի: Մինչ անգամ արեւցաութիւնը զերտ ընթացողը յաղթան են ընանքէն Քրդական թանակ մը: Արդէ լուրի մը համաձայն, Տերութի ծախն ալ ծախն է, չնուրի, Քրդական զազանութեան:

Իրողութիւնը այն է, որ քրդական աղբիւրներ անցած, որ ծանրամտութիւններ հաղորդեցին կրկնի ապստամբութեան և շարժական զինքերու առթիւ, ըստարդ հիւժեքը շունին այս հաճութիւն: Անհասարակ, շարժուող լուսիւնն մը կը տրել, և ինչիւրի կեկոյցներն են, որ պարբերակը զուրի կուտան, և հարկէ, իրենց հայեցողութեամբ: Այլ կարգին էր 13 տեմբեր-չինբերու Անսպասեմը, անցեալ զեկտեմբեր 28-ին, Մարտիքի Մեմուրութեան Դատարանին կողմէ, որքէ 14 ծանր դատախիւնքու և 82 կենբուր և ժառանկներու պատրիկ լուս մէկանք: Այլ կարգին էր, զարմեալ, յանաղի կերէնքը հրատարակում ընդհ. ներուքը, ի թագապալութեան զատապարտում այն ուլոր զիրտերուն, որոնք կուտ շունին Շէյխ Մալխոբ ապստամբութեան լուս: Այս ներուքով զերուս են — Համաձայն պաշտօնական զեկոյցին — 1500 զերտեր, որոնք արեւելեան նաւահաններն արեւմտեան Անատոլիոս շլում են, զարգով անդրբարութիւնը չիտարարել: Առոց գոյնքը պիտի փոխանակին կամ Համապատասխան Հաստատում պիտի ըլլայ, ինչպէս կըլլայ հայ արտարաններում, զեքեալ զոչինբուր ապստամբութեան առթիւ...

քրտական հաշիւադարձը ծախն, 65 ամբաստանութեան զատամբարն էր, զիտարարի վերջերը, զարմեալ Մարտիքի մէջ: Առոց 23-ը միայն անստամբութեան հաշիւանք:

Սկզբ լուրիք, ծախ չկայ քրտական նախաձեռն: Ընդհանուրապէս, ընդհ. ներքան առթիւ, հաստատուցան որ Քրդական դիմադարութիւնը յաղթան է կաշտուց կարգ մը զեղապիտեմք, ժառանգարակուս Հաստատականի շքանի մէջ: Քիւրա զեղապիտեմք — և ընդհանրապէս անկէ կարգի առատապիտեմքու — զատական առաջինութիւնն է այս:

Հաստատուցանում առքի զիրտերը պատուհաս զարման հայ ժողովուրդի գլխուն, իրենց չէյնբուր և աշխրէմներուն նեմադատութեան ընդհ. և այսոր ալ անկախան ժողովուրդին զեղապիտեմ կը փորին, կամ առ եւտի կուշանին անոր ապստամբումը: Դարձին եկան կամ զարգանք զերտ վարչեմքուն կը մնայ զարմանի այս հիմնական շարքը, որքեցեմով և կարգապահութեամբ թուն ժողովուրդական առաքիլը:

Այսպէս է, Քուրդիոս իրական հաշիւադարձ մը կատարան պիտի ըլլայ, անիկ անդարմանիլ զան ինչ որ պատահեցաւ հայ ժողովուրդին:

Անրոջը երկու առքի աճ ու արտարի փոխել յետոյ, ծախ 7-ին ինչկան Անկախութեան երկու Դատարանները, արեւելեան (Մարտիք) և արեւմտեան (Էն-կիւրի), որոնք Հաստատում էին 1925 ժառանգ, Անգլոքրտական և Արաբական օրէնքի նիւսն զրա:

Դատարանները շունին, թայց օրէնքը երկու թանկեղաւ նարին՝ երկու տարան Համար, մինչև 1929 ծախ 4: Արդէ իտարով, կատարան գործողութիւնը անխան ալ մն արդէ շունին: Քէճա-Համեթ փայալ սեկտորներ Քիւրդիոս կրնայ ուղան անեղի կոնիւնք երեք կամ ինչո զեկեմները, երէկ փոքր պատանայիք մը տեսնէ Հաստատում կարգ ու առքի զեմ:

Կարգապալութեան թուն իմաստ պիտի է փնտանց ալ թէ Արքիկն վախեմքան անհնարանում, այլ արտառիմ աղաղակներում մէջ: Էնկիւրիէ փայալեղք թանկան ինչո անիք, Հաստատում Համար թէ՛ կարչի չէ պատերազմի գէմ պատրաստութիւն անեմել և ապաչին միութիւն Հաստատում շափաղեմ Թանը մարտիքով մը մէջ, լրկան զատարաններու և շարժ-զարգ կարգանքներու ուղարկանիին սակ: Միւս կողմէ, կան անտեսական արտառիմ Դատարանիանց մեմուրք:

կան է երկրին տնտեսութիւնը ապահովելու և նոր երկաթուղիները շինելու և կարօտը կը քաշէ ասոր դրամագործներն: Մեծերը — անգլիացի, ֆրանսացի, աներիկացի — դժգոհ են և ընդհակառակը հաստատուած գործերն ալ սահմանափակելու և հաշիւարարքի ենթարկելու կը զգին: Իսկ պարսիկները — շէտապէ, Շահապէր, ասիացիք — որոնք շատ կը նշնայէ իրենց երկիրներուն մէջ և արժամազրկել զամբարներ ունեն, որոշ ապահովութիւն կը պահանջեն: Ազգայն անգամ կը մտախախտուր ձեռնարկներէ: Ամբիւն անխոս կետորու, Պոլսը, կը հաշի ինքն իր մէջ: Այսմ Պոլսի թշուառութեան զարգացն են (Ազգայն): Երկրորդ անգին կը քանգչի, կաշակներուն արտէշը անկէ կրնայ: Եոր քանիք առաջ չեն գարս (Չազաշ): Ուրի թանուկ շքունն մը, Երմիթի, օտարները ստորճանաարք կը ճանանան, քաշիւն իրենց դրամագործք: Քրքունն ու Աթենքը որքէն անխոս ճշգրտեցին են Պոլսոյ և Երմիթի: Ինչ վերջես իրագի մը կը զրէր Տրապիզոնի մասին: Եթէ այս ընթացքով երթանք, ասանակ մը առքի վերջ Տրապիզոն չի գոյնի պիտի նմանի: Այսմ զարգացին թնայաութիւնը 15,000-ն պակաս է և ասաներն 40% ալ աւերակ: (Պատերազմէն առաջ, միայն Հայերս թիւը կը հաշիւեն 15,000):

Ինչպէս կը տեսնէք, ամէնէն քառասուր շրջանները չիւնինք: Ըսէ կոպէնք ի՞նչ: Ենթադր կը ձգտի ապահովութիւն ներշնչել, որպէսզի հորիզոնը թէջ մը դաշնուտ երևայ: Եւ ասոր համար շատան Եանդր պրոտանայցին վարչապետը, որուն խօսքերուն վրա կազապարսան ներքողակները հրատարակեց ճամուռը: մինչ արտասահման արձապագ յառջը: Միջնդոն, Մուստաֆա Քէմալի կուսակցութեան, Քուրէ այն ժողովին մէջ, ուր որուցեա ինչն Անգալութեան զատակները, կարգ էր երեսփոխանները մինչ վերջը հակառակեցան, այս Եանդր կանխարձանատեղ ալք քայլը: Ազգ. Մեծ ժողովին մէջ ալ կրկնեցաւ այդ ճրտայնը անձախանչուկ: ընդդէմադիրները շարժարտոցին իրենց ճանունը: Մնաց որ, ինչպէս զիտն կուտայ Քուրդի թշնամեցն ալ, Համիթ փաշայի Եանդր կազէր այն սպարտութիւնը ձգել թէ նոր տեղադրութեան մը առաջին նշանն էր երկաթեան յունցըը զարգաց պիտի գործէ, և այս անգամ անի անպարտաբար:

Անգալութեան զատարաններու ինճան տրթիւ, անկողք չէ չիւնէ քանի մը թանչարտներ, թէն անոց լքի չեն պարզեր թնուցիկ Եանուարութեանցը Արեւմտեան (Ենիկերի) զատարանը հրատարակեց իր գործակալութեան տեղեկագրը, 1925 մարտ 1-ին 1926-ի վերջը: Այս տեղեկագրին համաձայն, 22 ասուն մէջ զատուած են 2251 Կոպի (360 ցոս), որոնք 948-ը պատճուած են անիւրիւղէ, իրի յանցարտ: Այս վերջիններէն 71 Կոպի է քաղաքայիններ ճանան զատապարտուած, 133 Կոպի կախու թն, մէջն ըլլալով Իթիֆակուրի շքախոսըը: Տեղեկագրին համաձայն, ճանապարհներէն 50-ը միայն զարգացական յանուարներ են: Իսկ Արեւելեան զատարանը, որ անի յանուար Եւանդը ունեցած է, իր ճանաչող պատմեցելով Քարքիզի մինչ Տրապիզոններս, հրատարակութեան չէ ասած իր տեղեկագրը:

Քանզ կը մթաղին հորիզոնը Քուրդիոյ և Քուրդը զայն իշխանութեան համար, այնքան կը լնչուի անոց քարկանութիւնն ու գործակցութիւնը: Մտահաւ և Ենիկերի երկու սերտաւ ստարակներ են, որոնք իրար կը հուտունն ու կը զրկեն, անգործ այնպիսի մը պայտանիւրներուն առջև: Եւ ինչ որ կայ չիւն — նորէն Եանդր վերջ, կը Կաշի ո՛ր և է արագեան վառագի շնորհիւ:

Ազգայն, Ե հրաշքի թին Ե լուծեցաւ և տեսարական զաշնագի հարցը, որ կը քաշուէր երկաթ ասանն ի վեր: Քուրդը ճամուռը՝ զաշնական թէ ժողովրդական, կրկին շարաքուածն էր վերջերս: Ինչ փերարարի սկիզբը, Եւրօրօնիթ Միլիթին զիտն կուտար թէ Քուրդիոյ հաշուարը ընթացքը չի կեանք յախտան տեսն և կը պահանջէր որ զէջ մը ոչ Քուրդս զրկու ընէ: Եթեմաւորիթիթ, կէ-քաշուական, պարզապէս կատարարի կամ ճամ առաջ կնքել աստուական զաշնագրէր, կամ խոյն թանկացութիւնները: Ուրի թիթթ մը կը ճարար: Ենչ մէկ ոպք սարէ ոպք մը Են լնա քարկան կըլլայ, անոր տե աշխերուն համար: Ի՞նչ քանի կը Եանայէ խորհրդային վարչիւրներուն քարկանութիւնը, եթէ անոց ընթացքը շարունակ Չոսս պիտի պատուակ Քուրդ վառատականերուն:

Եւ իրագուէն, մինչ Մուսկալի մէջ քարկանութիւն կը հաշիւեն, Քուրդիոյ յարկիւրներն ու լնծանները կը վառէին:

Այդ պարանջներուն զիտուար շտապանը Քուրդս են, ճանաչուց այն օրին ի վեր որ Պոպուսան, Իուսախ և Եուսուսան գորաուր ճշգրտեցին զարման իրեն: Երկիւններն որ անցաւ, մեր յարկիւրներն ու լնծանները յառախորդ չլուտան: Այ լարքոց կայ, ոչ փերարուց, կը արտնշար Քուրդ թիթթ մը: Հարիւր հարաք ոսի արժողութեանը պարանջ փնջան զատապարտուած իր միայն Տեղիթ Ուլի շքախոսն էր, ուր միջնանար յարկիւր կարաուրիին ու կարտանէին հայերը կրկնիկոյ պարզամէն առաջ: Այս զուտարին կատարարիւրը մինչ Պոլսի փնջ և անճար տեսեցաւ վառատականներու Են, յայց անօգուտ: Արեւադայնցիք որ Հարեան Պուլկարան և Քուրանիտն անգամ Ուրօրօն կը փնջ իրեն յարկիւր: Միայն կազէր, Քուրդ վառատականները անգապար կը զանգարեն թէ Իուսուլիային Պոլսի թերուն յարկիւրը տեղի ասան կը ճարար: Ուրով, Քուրդիոյ յարկիւրները անգին վրա անգամ չեն սպարիք:

Այս կայութեան առջև, ուսուրը կորօրիթ Քուրդիան, որն աստեանն որ, զան խօսքը հրատարակեցան և Պոլսոյ խորհրդային աստարական ներխաչարցիցին հատարտներն անգամ Եանդրեցան Քուրդ ճամուռին կոպէ:

Եւ ան առտու մը, մարտի սկիզբը մե՛ն անտիտ Մուսկալին — անտարտան զաշնագրը ստորաքրտած է: Ի՞նչ է պատահան: Այդ ի՞նչ փնջոս պայմանագրութեան էր որ լնչ կրտար իմպարալու անի յառաջ:

Հարցամեզով լրագրիւր: Իրականութիւնը այն է որ, ուսուրը անգին կարն կապել և զաշնագրին իրենց զիտեցիք, այնպիսի ասան մը էր զամբով Երկրական քաղաքական զնչօրքը, և Քուրդեան միայն

փորձաքննութեան առարկայ է: Մնաց որ, կարծեմ աչ մեծ ժամ էջ չի: Դաշնագրերը մէկ տարի պատճառմամբ ուժի, Քուրքեմ պիտի կրնայ որոտանել 40-50 տեսակ ապրանքներ, որոնց արժէքը տարեկան 7 1/2 միլիոն է: անշէն շահցիք: Մարտի աչ, փոխադարձաբար: Դաշնագրին կրնան է նաև բնակչութեան և նաւարկութեան պատճառաւքի մը: Մտակով Քուրքեմ ճէլ պիտի անձնույ կրնէ տակադրական գործակալներ, որոնք զբանազգիական ասանմանընդհանր պիտի ունենան: Մասնաւորապէս Պոլսոյ և ինկիւրքի տակադրական պատահալութիւնները անձնմանից պիտի լլայան: Գանձ մը սնտակ նարինչ և լեման փրփլու: Ընտրք, Քուրքեմ կորչրգային Միութեան տակադրական պատահալութիւններուն տամ է կարգ մը կրտուանքներ, թայց միևնույն ասան կը կտակարի անոնց զուգարական գործունէութիւնէն, աչքն առնն ունենուող ուրիշ երկրներու օրինակը:

Այսպէս կամ աչքայն, երկու բարեկամները Ըարկ գտառիկ վերջնէ զփութալիս... Ընձնէր, որպէսզի չարը խախտուի և քիզպերտալիտանները առիթ չունենան ինչպա: Անի կրնա ամիտ ստալ մը, լուսնար արնի, ստորագրան էին Համաձայնագրի մը, Արտգո—Արտքեան գնահարա ընդհարան պատգործման ձառին, Հայաստանի վերաբերուի ինչիքի մըն էր այս, ասանմանպէս Մարտաբալասի լրանցիկ լինակութեան Կարգքն ձագան, և կարգադրանքս ուրիշիկ Մուսոյի ու ինկիւրքի մէջն, ինչպէս նման թուրք ինկիւրքերը՝ մեր Ըարտան և անկարա Հայերէրէն:

Ինչ աչ օրինակ, սեղանի վրա կար այլապէս սուլագրու ինչիքի մը, որ բաւական ինչի կուտեցուց երկու զարգանքեան ձառքութեան մէջ, ՀամաձայնագրականՔուրքեանի գործիւնները զիւ մը լաւ տաւալ զայան ըլլալով՝ հրաշքեալ Քուրքեմ մէջ, պայշիկնորք լեմանիցին իրենց զփութալիս: և Հարկ եղաւ որ կիտապալանութեան և Միլիթի մը խոհմութեան խրտանքն առչ (22 յանար) : Վճիթ արտաքին ճաղախակումութեան գիտալով լինարին մէկն է բարեկամարին ձանչիկ տարիքային Միութեան... Կը ցարին ող կարգ մը անձեր կամ խտրակներ պայշար կը մէկն իտալիչ ճաղախակ վարպագիտութեանց և անոր կիտապալանութեան զիւ... Երէ աչլ պայշարը վնասէ մեր արտաքին ճաղախակումութեան, կարա վարտալիսնը իրտանմէ ունի բարգիւլի միջոցին ձեռք անկուս:

Թափառնիցի էր անձարիլը: Մուսալովթի մտադրանքի, որոնք ապահով կը գործին Պոլսոյ և ինկիւրքի մէջ և անից ներքերը, և իրենց օրինակը ունի (Ընձի կտակա) , լեմարա շատ էր քուտիկն Կարգքեանի փրկութեան և Քուրքեանի խտրակին իրադարձման ձառին: Անոնց օրտանքն Ռուսի Պառնի ձեյն զէյ Կտակալ խտրակը արտաուտան էր ասանապանքս: Ինչպէս մը մէջ. Վճիթ այս ներք թուրքի ձեռնմիկները (Քուրքեան, Արտքեան, Քուրքեանուան) միանան, քրտալիտանը քրտալիտ: Մնաց որ, այլ իրակապանուցը ինուս էր... Թափառնութեան և Արտքեանի մէջ թուրք զիւրին մէկ մաւր տակալի լուծի տակ է: Պառն է փոխարարարար անկումակ իրար, մանկ մեզ արտանուս կուտար այլ գերարքեան:

Կրտապալանութեան, պայշարութեան ձեռն,

Քուրքեմ Ըմարիլը, որ միայն օրտան կրտաններուն կառ ձառանի կը լարէի, փակից քրտանը, Քիւն Ընձիկ կտակապան տկապաուտեան լեմանց իրեն որտան գաւաք, և էր կարգի լեման խորչրգային ձառանից և Հարգիտութեան մէջ կարծեմ անարգանքները, Քուրքեմ և Ըմարի փաշային զէյ:

Ընչպէս ըսինք, միջոցապէս կամ օրտաքիտապան Քիւնները կարծեմ ան կրտան, և երկու զիտակիցները կը մնան կորչ-կորչը, միևն շտար անարքանութեան և ընթան անիկ ուսով կրտանք պիտի թէ երկու կարծեան աննորտան զարգանքեան և անտակալան յարաբերութիւնները բնակեան ձառք: մէջ ձառն են և ասանեան մը անիկ անարգանքան (Միլիթի):

Արտաքին վտանքն էր որ փոխապալան այս կամաձայնութիւնը: Անորից զէյ մարտ անիկ պայշարի աստալութեան մէկ զայման, Մուսկա լուպեր ձեռքի փաշայինը էր Կաւտարիցի, և Էշտալտիտական ձառն կաւտար: Իսկ այս վերջերը կը պայշ թէ խոհմութեան լէ կորցնել Քանկային ներքուկ մը, որ կարտանուէ վրկից զիւրէ և կրտան տակալին կրտանքը գործել ինչ պատահալներու առիկ:

Միջոց վնասը լեմանից քրտանները, խտրական գործունէութեան զանտանն երկուքիները ինչպէս ձառնարտութեան կը պատանան Քուրքեմ, Կաւտարութեան պարգալին երկուսով Կանկերը, կը շարաուտակ արտակարգ միջոցներ ձեռք առնել: Մասնաւորապէս կամարին իրփրի ծովագիցը, Մամարի զիտայ: Դաշնակին արտակարգ տարալներին զառ, մարտի տակալին կրտան Արչ: Մեն ժողովն ալ զարտակ նիտա մը զանարքի, որան զարտանից միևն յարաքրտալութեան կը պտուի: Փնարարի սեղիքը, Զիտարական Քարքեանի կորչարից քարտալը ինուս զանարքի, միևն զարտին միայն պայշանով: Միայն զրտան թէ զիտարարութեան նոր օրտանքի մը մշակեան է, 100 յարտաններով, որոնք ինուս պարտալաններ կը նարտանան զաւտալիցներու կամար:

Զիտարական պատարարութիւններու կարգին, կարծեմ ինչն օգույն անին արտան մարտ, որ անձարիցիկայն է: Առ միայն զանտանն Կաւտարի յատկաշատ են այլ կարտակալութեան, այլ և Հարգիտարք պարտալան է վնասը վնասակարալ տակալներ, և ձառնարցիկ թաղանթան կտակալանութեանց: Ինչ ասանին օրտանքի մըն ալ պարտաուտան է, Կաւտարի նոր արքարները նարքեալ կամար: Ընթին տակից օրտար և անիկը անիկը կը լարիլը, որ թաղապարար զարչը էր, թաղը Կաննց լուպին տակից Մուսալիկ-Ձըրչիկ տակալանութեան ինուս, թայց արտանց զիտարիցի կաւտակալութեանին, Ռուսիտան: Երկու պատաւա լուպ որ մէկ վրա յարտակին, անկայն մենք պարտալան ենք անն պատահալանութեան առիկ: Ան՝ իտալան ձառն Կրտապալանութեան, որոնք աչքարն միջոցան են, ինչպէս ասան արտան ձառնի մը: Եւ նարի պայշարը գարտալանուս պատահալները, ինչպէս Մեն պատարար մի կարտանից:

Թայց ինչպէս լեման անիկը, Կաւտարական

համար թէ ստանէլ օպոնտութիւնք են ասոնց: Տենազքի գարնան արտադրութիւններն հետ քիտակ, քիտակի լուրջ որոնումներ կը կատարել, նոր գաշակիչներ գտնելու համար: Այդ համարն վրա, անհնէն հասանակի թնկնաճանկ է Եսկի-Սլաթին, որ անկի ժը մասնակն է աչար, և թուշն հակադարձաբան ըլլալով անոնքն, զկոյի Մոսկու յառան է ակնարկը, Ետրաստ: Յետոյ Դաստիջ կոչել պոպի ապահովութիւնն ժը, պաշտանակն հերքով կամ լրագրական յոգան, ցեմութեան ազդակներ արձակել կուտայ:

Այդպէս էր որ, երբ իտալական ճիւղերէն սէլլա Սկրաս թերթը ներդրական ժը հրանց Քուրքերի և Մուստաֆա Քէմալի հասցին, կրտապաշտանական

հակադարձութիւն (18 մարտ) անհիշատակ արձականք տուա: Այ Ի՞նչ փոքրաբանքով. ճիւղարկելով յալլա Սերայի յարակի կուտայ նոր հարկին ժը քանու ժը արեւ: Սթէ իտալացիները շարունակեն իրենց մտք յնթարցելն ժէլ, ժննք ալ համարմուտութիւն անկելով պիտի արտաշայտենք ժը ըստիները: Այն ասն Դաստիա պիտի ստանի թէ արտասահմանի ժէլ կան ապրի որ կրնան համակրանքով և նոյն իսկ յարգանքով զժմարտել Փոլստա վճարուանը:

Արտադրի ի՞նչ անկի պերճաբան ապացոյց, քան այն սիրագոյն արտաշայտութիւնը՝ իտալական լուրջ ժը արեւ:

ՄԵՐ ԶՈՅԵՐԸ

ԹԻՖԼԻՍԻ (Մակաջի Մինաս Եսիինեան)

« Դրոշակ շուտ կարգացի հեն հաջողկներէն՝ ճիւղարկելն ժըը Հայաստանում:

Որո՞ն հաջողկներ Մեն պատերազմի անառջ ախլը սրբից ու տարաւ: Քոնիները, մասնանց, զոհ զնային սոյնի, համահարակներն կամ սե զանգիտաւթեան ստուապալի կեանքին:

Շատերը նրանցից յուսան Հայաստանի անկախութեան ոսկի օրերը: Շատերն էլ ընդեն անկախութեան պաշտպանութեան հանարարն վրա: Այ գորտաւ հաջողկներն ժի շարան, որ ապրեց անկախութեան երկունքն և կրքանման շարաւուց օրերը և անկարող ստիպուլ՝ հիմնեց ու հանգապանու լուրջ ասի...

Քոնիները վերջիններէն էր:

ՅԱԻ՛ն, երբ իշխանը Մակաջ լոնները բարձրացու շրջանի կարմիրըրդու համար, այն ու այն կողմից զնային ժիւնաւու նրան պատանի ըմբոսները, որոնք փոխաբան զարման՝ շուտով ընտանաւում ըմբոսներն ժիւնաւայրին և ներշնչելով յնպարտութիւնը յատկանշող անկարգակ ու ինքնաուսուց գոհարտութեամբ: Այդպէս կորչանեց շրջապատան իշխանը զարման անպարտելի:

Քոնիներն էլ կենց էր Մակաջ սուրբիցն արտանշու զանաւու:

Նրան պատանեցի տառնին անկամ վանում:

Իշխանը էր իմրով ի՞նչ էր վան՝ զնկարական իտրուրդ անկելը: Նրան հետ էին Որդի արեւները՝ Տիգրանի՝ ճիւղարկ, Մուս Ալլաով, ըմբոս Հաթիմ, Ետրասիցի Հարիւր և ի թէլն յայտը, Քոնիները, Քարանն, զանգիթ ժաղերը իմրով անտարան և բաշլըն ասիցի փոքր իտալացիներով կարտան, ժի թիլ կանայք շարտ ու ձեով՝ տառնին հայտնայրի նպատակարարութիւն չէր թողնում: Ենթիք պէս սիրով էր կրտաւոր: զարգարել էր նրան նորահարթ պէ՛ս զսիւղարի փնէրով, մաղաք ու փայլուն, ինչպէս ինչը:

Չորս մտածանկում, էր ցաղութեամբ և լրկութեամբ ախարն առիթ ընկում, որ նրան յանունց ժի փոքր իտրդ արչն արտադրութեան համար: Այնուհետև, շնորհիւ էր կննտարտի ընտարութեան և ինքն ու ցեղը:

Վերաբերմունքն՝ եւ զարման սիրելի, մանաւանդ լեռնային ժողովրդին:

Քոնիները մեկ հետ էր ժիւն թրգական սահմանադրութիւնը: Այդ ժիւններն, շուտ ընկերներէ յման, ետանդով ներկեց հայրենիքի մշակութային զօրին: Գրկթէ անգրագիտ՝ եւ մշտնադ էր էր հասարի մէջ զէպի կրթութիւնը:

Մեծ զանգալով էր ՎՊ Երան հնաքն կարգին էր ի՛նչ մանակցութիւն ունեցաւ կոմարտական զնգրում կամ Հայաստանի անկախութեան պաշտպան ժէլ, նանթ չէ ինն, զժարտարար- բայց Հաստատան եմ, որ Քոնիները չէր կարող անմասն մնալ աջ փոթորտաւ, էր պաշտան հայրենիքն հողեղանքն սրբում:

Իր մանովը աչար յիւնցի նրան և կանգում է կոչի, երբ զգում եմ կորտուց զիւրիմ մտացոյցներն՝ յուսուաւ ու ցանկութիւն այն մարդկան, որոնք յովան զակ կանող ստապանեցին ու զոտարտութիւնէն էր կացման:

Մակաջ Քոնիները՝ յոգան ու ասանկան ընկաւ փնտրութեան էր անկամարան ու մտացուն ընկերներն թի ժառ...

ԿՈՍՍ

ՇԱՀՍԱՅԻ ԶՈՂՆԵՐԸ

Պետրոս Տէր-Օնանեան (Արշալույս), — Ծնարդ 45 սարկական, միջնաստակ, կարմիր ու պարզ, միջ խոտան, կատարակտեր, աշխարհիկ տեղեկութիւն անմանցող, թին անգրագիտ, արտաքինով ներհայտանք ու ապրիցի մէկն էր Պետրոսը: Էր ճշգրտաբան զաստիարակութիւնը ստացան Վարդէն իմրին մէլ: Իւր զործնական գիւնարի արևանին տիրացան աջ իմրի շարժաններն ընթացցին՝ անկիւ արգեն անան էր և արեւն Ետրասիցի նրախանութեան մէլ, երբ կրտարելով իտրակն, վերջնականապէս կտուան մայց զարքին ընտարտանին՝ նպակւով անդական կուտակցական և կանրային կեանքին: Փայ և ինչպիսի՛ ան շուտ շուտով հանկեցեւ տաւ ինչպիսե՛ր նախ

հարևան զինք զնորոս, որոնք նա ծառիկ յարարեցուցանեց մէջ էր և որոնք աչքին սակարակիկ ծարսիկի նամբան ունէր:

Քիւրջ կառավարութիւնը զինքը Պետրոսը, անոր կատարել և կատարելիք զժրը: Ան էր որքն մէկը զուսեցան ժամանակը նամայնարարին պատերազմին, ու ժամանկ աչքի տակ անկն առակն առի՞նք մեր գաւառները: Այս նպատակին հասնելու նամար հարկաւոր էր մէկտեղել վիճցնել զեկաւոր ղէմքերը: Ան առաջին զուր եղաւ Պետրոսը, 1913-ի զեկտեմբերի կիսամիսը Պետրոսը ոտակահանասունը կը հրահրէր՝ անտեղեակ էր շարժ պատրաստան զաւարտութեան: Ան էր կը վայելէր զՔրիստոսական հիւրանարութիւնը իրն ժառանգան առեւտրը, զարանակալան ոտակահանարու նամայարի տակ կանչանալու, անարդ ու ստորին զաւարտութեան: Մտնկելու նամար ունէրը, վարձական ոտակահանները ընդամանոր հրայանագորութեան իւրանայ տակը կը բերնէր զինքն մէջ, կը Քալանին հայերու տակնն ու ստացանքը, ու կնքորոն յուր կը որքի այն իմաստով, թէ Պետրոս Ֆլայայններու զյուրն անցան զԷւրով յարձական է պատահանցին զքա և կուին մէջ սպանան...:

Յովսէփ Զօյրեան. — Մէկը Տաւադար սահաւթիկ ժառանգան զարժեանքին, որու կանգի թիմաւորութիւնը կտէն Տաւադար: Ըլլալով զաւակը ոչ թիւնն Քալի, այլ և անորը զաւակի մէջ անուն ունեցող Մանուկ Պետրոսեան Զօյրի՝ զնա ժառուկ անտեղեկ Շարաւորութեան է ունեցան ընկնելու տամար թողաւոր սակարկելն մէջ, Քալի թարգմարչին նախարարութեան վերին զաւարտար աշակերտ էր նա 1904 — 5 Քեւրու, կըր էր ընդունակութիւններու շնորհիւ զպարտէ ստաւութեան և Հոգաբարձութեան կողմէն հարեիր տեղան պատմագրութեան նոյն զպարտէն մէջ, որպէս օգնական ուսուցիչ: Այդ սրբունակ ան կտուի Յովսէփի ուսուցչական սակարկելը, որը շեռն միւլն կնակի վերջաւորը: Բայց էր ունեցան պաշարող շէր կրտոր, սնուշու, ուսուցչական սակարկել մէջ խորը յայտարարութիւնն ջոյք տուլ, 1908-ի սահմանադրութեան նորը ան առաջիններէն կղաւ, որ ուրնց օգուտն էր ոչ թէր շնորան թարգմարչին և Ս. Մկրտումեանին նա մեկնեցան Վան, որպէս ուսուցող պատեական նոր բաշան զարկապետանցին: Առաջինը անպիտանալով սակարկող ուսան լրեւն յարեցութեան ու զարնակ վերապարտան զաւու ներքեւով էր սրբան ուսուցչական սակարկելն:

Մատարական ան շարժումը, որը սկսան էր Վանի մէջ 1906-ին նոր, շատ կարճ ժամանակի մէջ սարանեցաւ, բայց զաւանդելը: Մեր զարժեան զըզրոններու մէջ Դաւանկցութիւնը կարողացաւ նոր և կնքորոն շունչ ներարկել ու զարդը զարնել զուր-զուրանցի սակարկալ ժողովրդական թուր իտակու նամար: Դպրոցին զուր երեխասարգութիւնը նոյնպէս ներքան էր կըրքական զաւարտարական աշխատանքներու: Դնա 1906 — 7-ին Քալը ունէր էր զարձակ զըզրարութը, որն կտուէրն ուսուսնաննը երեխասարգ ունէր: Բայց զաւուր ոչնչով կուէր նա ժող Վանին, այն ժամանակ էր Վեր — սերունդը զարժի էր, Տաւադար շէր կրտոր անպիտան ժող: Մտաւորութի,

բայց զուր ժառանգաններու նմարից զարտատ էր մեր այդ լեռնայնորիկ մէջ էր զարտար իւրն ևս հրայարակ նեանու: 1907-ին Տաւադար կը անտի կուտը (Վանու Փափագեան): Անկա էր շարժել կը խմբ 8 — 10 ընկերներ և Շարաւորութիւններ կտուղն էրնկ թէրքն ունեւորու: Ան էր որ է զարմանա շատարթին նեանց մեռը կը շրջէ ԵՏԳՊԻՄ խորաւորը թէրքը, որ մեծ զեր կատարից մեր գաւառական կանգնէն մէջ:

Շարժումը մէկ քանի երեխասարգ ժառանգաններու զարն էր: Այդ փոքրիկ խմբակն շարեւ զնան այնոր. անտեղեկ և անհնարաբարձերէն մէկն էր Յովսէփը: Տէրքան Բաղաւորութեան նա ան իրական լինը էր այդ շարժման:

1912 — 15 թեան Դաւանկցութիւնը Տաւադարի մէջ անտու անհնարար ստանանին: Քարեան մէջ ևս անոր նմայը, շատ անպակ, սակն շայն էր, քան թան իսկ թէրք կատարութեան նմայը: Տէրք պատմիչը նամարին ոչ մէկ ղէպը, կարն ոչ մէկ հարց, որոնք յունժան մէջ Դաւանկցութեան կոմիտէն էր թամկը շունեան: Անպակ թէրք կառավարութիւնը սակարկել էր լինը զեմէ անոր սարգեանութիւն: Յովսէփն էր այդ օրերուն անոր սկանաւոր ղէմքը: Եղալուրը անոր կատար զարտեր կոմիտէս անուրը:

Բայց թաւար զիմական շէր անոր, ինչպէս և շարեւոր, սպանուտ էր կարողութիւններ սրան սակարկելն մէջ: Ընդհանոր պատերազմը եկաւ տակն ու վրա ընելու. թուր ծրարիներն ու յոյները: Անէն աշխատանք կանչ առաւ, որպէս միակ հոգը զարմու զաւակի ինքնապաշտպանութեան կնեսական ու պատարախանու զարնը: Ան 1915-ը. սարգի մէկէն սկսան միւլն ժամկէ 15-ը շատարթին վարից երեսական պաշար ժը, որով և փրկեցաւ թաւրնէն:

Վարարող շատարթին զիւր Յովսէփի ժամանկցութիւնը նախապարտաւորան այս հեղաւ աշխատանքին մէջ ու սկնանակող կը լինէ անոր անուրը: Ան կղաւ առաջին զուրը, ոչ թիւնն Տաւադար, այլ թուանակը Վասպուրական նախութեանը: Դնա 1916-ին մուտարթինը էրն կղաւ մուտարթին ներքարեան Յովսէփի և Ս. Մկրտումեանը, որպէս կնքորոնան ղէմքեր մեր գաւառին: Փոքր մտաւոր էր. 1916-ի մարտի 26-ին, կըր Մեղարդեանը կը թուարկէր Քալին, կառավարութիւնը կորոնէ այնու վճուական ժողն զեմէ: Ան նոյն զը զաւարտար կը մերքալուի Յովսէփը: Վերին նկան շարման էր, որ կը կատարէր տեղական իշխանութիւնը: Այդպէս երկանց էր, և ժողովրդական ստող ընտրող շարժմանը: Ներու օրան ընթացիկն ամրող զարուր ժառու ինքնապաշտպանութեան վնեսին մէջ: Ան սարգի 1-ին պալիքեան անխուտակելի՝ կտուր մեր և թէրք ու զերու ունեւոր մէջ:

Յովսէփը, ինչպէս նաև անոր նա ընթարկանները, թանն էրն, և անոնց ապառութեան յոյները մեան: Դուր ստակն օրերուն անոնց զուր անտեղով անհնարաւոր ներակ պանան էրն և զնոր նեանով: Յովսէփի մահապատիկ զարժարութիւնը, որպէս յուր, արքան էր շայնն սակարկանու Քրտոյք Տաւար այլիկ տղան՝ կնքին այլիկ, որը ուղ ուղ կարան է Յովսէփի լըղան, սկանները, մեանքը և

ժարձի ցանցաց անգամները ու ներ զրկած առաջա-
հայտներուն լնզուս շրճած է Շարքի կնոջը Այս
հրէշաշին գործը աւարտելով յօշուսած զհաւը յանձնած
է Տիգրիսի ալիքներուն: Յովակիմ ճնուս երիտասարդ,
հարի Յն տարեկան:

Յարս Կոծամ, Գիլյամիր Մարտանի. — Կոծա-
մանք և Միծանքի հայ շէնթեր էին Յարս ու
Գիլյամիրը: Լուսապետական իշխաններ երկու շրջան-
ներու, թէ՛ յայս հայտնեան, թէ՛ հարևան շիրաւերուն:
Ով ճանձթ է Շատարի պատմութեանը, նա զիտ աշխ-
կալը, որ կար այս երկու տնօններու մէջ զիտ
հայնէս, որ ասոնք մէկ երրորդ անաս նկա կը
կազմէին Շատարի վարի շրջանի մասը: Կոծամ և
Միծանքի կայններու (Կիր, շար) զիլյամար Մարտանի,
առաջորդը: Պն համիտան ղէմիքի օրերուն, երբ
Պաշակպուրթիներ իր կազմակերպական ցանցերը չէր
նկատու թոյր շրջաններու մէջ, անպատիւ էին, որոնք
կը ներկայացնէին զայն: Աւ ճեր անկարկած շրջաններու
մէջ, Յարս, Գիլյամիր և Ալուն (կնկարկ) տարիներ
չարտանակ եղան են Պաշակպուրթեան առաջնորդակ-
ներ, լուս ու մանկ զնկարկեր: Առաջին երկուքը
յնպարիտականի գործը սկսած են իրենց շրջաննե-
անակ ինչ եղան մեր ճարտարան խումբերու մէջ,
բայց միշտ խումբեր են անցնած իրենց շարքը, և
մուղմուղը՝ իրենց կողքին: Երբ Պաշակպուրթեան
կործակելութիւնը սկսաւ ընդարձակել, աջ շրջանները
զարձ մասնակիցի մէջ հանդիսացան մեր գաւառի
ամենալուս կազմակերպական շրջանները:

1914-ին, երբ, վարդապետ ձերբակալութեան նե-
տեւանքով, կազմակերպութիւնը վաւարակցանքի մէջ
ճարք օրեր կապրեր, յուսալուրթեան, կազմալուծուած
կազմաւային ցանցիկ տարիներու թափուած աշխատան-
քը, կուսակցական զիլյամարթիւնը թուայած էր վանի-
քը, իսկ գաւառները՝ իրենց բազմին ձգած, Շատարի,
սակիս, յառ սովակց ու պահից իր կազմակերպու-
թեանները և սակիս բացառաբար մէկ ցանի ուժով և
սպիշակ անհատներու շնորհիւ, որոնք մէջ էին Յարս
ու Գիլյամիրը: Անոնք երկուքն ալ այդ թափուաներուն
գաւառական կոմիտէի գործն անգամներ էին և լրա-
պատեր իրենց շրջաններու կուսակցական կազմին:

Անոնց տունները դարձան ինչ մէկ մէկ կառավար-
չատաներ, որ կը զիջէին հայն ու ճիւրտը ստանց
բացատրեան, ամէն կարգի խնդիրները: Աւ թոյրն
ալ բաւարարած էր վերապատանիք՝ զիստանելով
Պաշակպուրթեան նկա, գաշտակցական զիլյամարներու
սարգարատութեան և խորովը, ինչ կը որ կարևորն
է, այդ անձնակ ու այլատնտես օրերուն Յարս ու
Գիլյամիրը կողողացան զանէ իրենց անշահաբաւ-
ական ոգին՝ նպատակելով միայն ու միայն ընդհանուր
գործին:

1907 — 8 թափաններուն երկուներ օրեր կապրէր
Շատարի, ճանտարարար վարի շրջանը: Հայ —
Թրքական, հայ — քրտական ընդհարումները դարձան
էին անօրական երևութիւն: Կառավարութիւնը կուղիք
Մարգէն Հայկական շրջանները: Քիտար աղաները
կազմին խորտակարիկ հայ զիլյակցին: Անէն մէկ հայ
զիլ կը զիտար աղան ուներ, որը կը կողողար անհոնա
էր զիլքը հարսութեանը: Պաշակպուրթեան ճիւրտանակ

և ճարք աշխատանքներու զիլով արթնուց հայ զիլյա-
ցին, սկը կանգնելու իր իրաւունքին: Աւ այս գնտիք
վրա ալ ճարք տնին անխուսափելի ընդհարումները:

Յարս ու Գիլյամիրը մը սակաւաթիւ կատարա-
կան ուժերու նկա ամենամեծ ճառարութիւն կառուցեց
այս պայշարի ընթացքին: Առաջան կամուրջի ու
Միծանքի կայններու մէջ ներտական զիլյարութեան
ցոյց տնին անտք, յաւաս ճիւրտի, յաւաս արտանքին:

1914-ն հար, երբ կուղիք, համեմատաբար,
խաղաղ շրջան, Յարս ու Գիլյամիրը այլևս դարձու-
ական ներկայացուցիչներ էին իրենց զիլյարած յայս
կառավարութեան:

1915 — ին, Արցիկեան ինքնապաշտպանութեան
նտարեակնին, Գիլյամիրը իր մէկ ցանի կարիքներով
չուսուց Քայս: Նա զիլտիք, որ նն էր մղակոս ցան
պուշարը և չէր կարողացած մնալ զիլքը՝ պաշտպա-
նողական զեկոն մէջ:

Արցիկ 1-ի գործը լար էր ստացուք, որ մեր մէն
վորք խումբը ընդհարման մէջ է մասն Սուկ զիլքի
ոտտիկան զիլարներու ուժի խումբի մը նկա: Լուրք
հարկ հասած Գիլյամիրը ինչպիսի զիլարական մարտին
արտանէ իրեն մեկնելու զիլպին վարը: Թշամին
պարտելու գնտական խոստանով: Իր մեկնումն ինչ
մտ ճար սուրջանակար թերս: Գիլյամիրի յաջնակակ
չուրի նկա նակ անոր մահան գոյքը: Համեմայն
պաշտպանական անհրաժեշտն նա կուր վարը: Եր Լուրքի
կուր սուք շրջանն, թերեց կուր զիլարներու թեան
սակ թուրք ոտտիկանները կամփոփին մէկ անս մէջ
ու անէկ կուրին ուժով զիլարութեան: Գիլյամիրը կը
շրջարտէր ոտտիկաններու զիլքը և մէկ ցանի ուղղու-
թեամբ կրակ կուսաց սուրք. չնքր կար ճամանակի
մէջ կուրի այլեւի, ոտտիկանները յուսահատութիւն գուրք
կիսան, բայց այլևս ստանց զիլարներու կարողու-
թեան: մէկիկ մէկիկ կընկնեն անոնք մերոնց կրակնե-
րն: Աւ երբ կուրք զիլարացան իր կուրտի, ու ճար
խումբերը կուրին հարաբէ, յանկար, հրքահող
ստանէ զիլակ մը կը տարուի Գիլյամիրը անշիւացան:

Յարս, որքացան, անկիսա գուրք կուր կիսանե-
րն, բայց անոր վախճանը եղաւ անէկ ոտտիկաններու
Անկիս անկա: Կապուրթականի կրկուր նախանկերու
թոյր տակերը և, ի վերջոյ, 1918-ին Հաղարաւոր
զալթականներու նկա հաստատեցան Միլիտարը, որ
մը Հայաստան վերադառնալու հասարակ: Աննական
նեղութիւնները ցարքայած էին զիլքը և 1920 թիսի,
նարք — էլ — Օմարի վրանաբազարին մէջ զիլք իր
չուէքը:

Յարս (Գրիմեցի). — Շատարի տնօնական
շրջանի սերբական զիլքը, Պաշակպուրթեան շահակիրը,
զիլարական ուժերու զիլակարը Գրիմեցի Յարսն
էր: Մա նա կազմէի մարտական սերունդն էր՝
զորոնք երկար տարիներ Լուրի և Արցիկեանականի
շրջաններու մէջ: Քարք զիլար վերոյիշելու խումբին
մէջ՝ աչքի եր ինչով իր կազմակերպական ընդհարու-
մակութեանը և կուսակցական նախանկերութեան
թեամբ: Կազմէին եզերական մահն ետք, երբ կար
ճամանակով կապուրթականը կը մնայ ստանց զիլ-
ակարը ուժերու: Յանկ ցանի մը ինկնելովով մասար
կը կացնէ թուրք սուրք: Անէկ ետք Յարս կանքի

Պարսկաստան ճիշտ այն օրերում, երբ երկրին ան թավաճ գրեւորները անընթացութեամբ ինն ասույթ ընթան՝ շնորհիւ իւր կարգապահական ոգուն Յակոբ կը գտնուայ լաւագոյն գիւտօր - գործակիցը Մամստին: Եւ յսուտն կուտակազան կարգապահութեան աւարակ- նաւ կենթարկէ իւր մէջ ընկերոջ՝ Դարձօնի, որը այն ժամանակունի իր ընթացքով շարքէ էր գտնուան Սալ- լաստի շրջանին մէջ:

1908-ին ասույթ Յակոբ արդէն իւր ծննդավայրին էր անասուտան՝ Քրճնիցը Եաստիի արեւելեան շրջանի մէջ, որը մէջ քանի շայ գիւղերու հետ՝ շրջապատուան էր գտնուող: Միւս կողմին այս շրջանը գտնուան էր Նորգույ գաւառակին, որը կենդանու էր անաւէր Գրասը Եաստի արդայի արեւաարար աշխրութեան: Միւր շուրջ միւս գտնուան շրջաններու նման, այս եւս ապահովուան էր Յակոբի հնչեմակութեան և անոր յեղափոխականի փորձառութեան: Եւ ան ուշիւ իմաստց կարգակերպի- լու համար ժողովուրդը և անբացնելու համար Դաշ- նակցութեան հետքը:

1915-ին Եաստիի կրօնները սկսան արեւելեան շրջանին: Քրիստոյրը Նորասուլէն արշաւացին Եաստիի վրա և ասույթին առթիւ կատարեցին քանի մը անպաշտ- ան հայկական գիւղեր: Յակոբ իւր շուրջը հաւաքեց շրջանի իւտար էր ճիւղատարրները և բարձրացաւ լնդը: Երէք որ անիւ ունեցան անհասարար կրօններ այս փոքր իւտարի և զբաղական մեծ ունեւոր միջին, բայց Յակոբ մնաց անընկճելի: Եւ միայն գրաստանութեան հետեւեղով, հինգ օրուայ յամառ կրօններն անց յաղթանցու ու նահատակեցու:

Բայց միայն է վերիք անուններուան: Ժամանակն, ու միջոցները, զգալիաւաարար, անարարութիւն չեն ստար իտեղու ըտտր այն սերիներու Ժամին, որոնք ծնեցան Դաշնակցութեան արդարան անարին մէջ, ծնեցան անոր շանչին աակ, գործեցին ու ընկան պայտարի համբուն վրա: Եւ յիշեցի միայն կեղծուական գեմերը մեր գաւառու, իսկ քանի - քանիները պայտարեցան ու զուեցան անոնց կողքին: Աստուծէ կեն Յակոբի Կարեւանը, Միհրան Տէր - Մարկոսեանը, Սաւակ Մ. Եսահեանը, Ջաբարը, Հէթիմ Կասիտ, Խաւազի Տիգրանը, Մարգար Փարոսեանը, Չոպու Դանիշեանը, Ա. Տէր Թովմասեանը, Գ. Կալաստարեանը և բազմա- թիւ ուրիշ գեներ, մտքի մշակներ, որոնք ըտտրն ալ զոհ գացին վերջին տառամակնին:

Ս. Տէր ԹՈՂՄԱՍԵԱՆ

ԹՊԻՊԱԿԳՈՒՔԻ ԸՆԵՐ

ՏՐԱՄԱՐՈՒԹԻՒՆԵՆԵՐԸ ԼԱՅՄԱՏԱՆՈՒՄ

16 յուն. - Երևան.

«...Կովկասի քաղաքում այնու անկերպիւ է: Նա գտնուան է վերջումս նախորակին: Ինչպէս ասե- րողը Թուասասանուան, Հայաստանուան էլ ընդդէմադրու- անըր գնայով աւելանում են: Վերջերս հրատարակով փոդոցներում քանտարեկցին մի շարք անձանքի գեմ- յեր, որոնք ուսուներ են կամ, ըստ ոմանց, հրեաներ: Ասում են, որ դրանք ընդդէմադրեան են: Խուսում է հոյնպէս, որ վերջերս Թուասասանում հրեական սպոդ- րան (խրոյ) է յայտարարուան, աստի հրեաներն Կովկասում մերթախարում են: Արաստարով, հակա- հրեական սրամտորութիւնները լատ են աւելանում անըս անը, նոյն իսկ կոմունիստական շարքերում: Հաստատուան են, որ Ստալինն էլ հրեաների դէմ է և որ, իբր թէ, հակառակութիւնը նրա և Տրոցկու, Կամենի ու Ջիւղիլիի միջին նաև այդ հարի վրա է:

Ընդդէմադրութիւնը ո՞չ պակաս, քանք է անցին մեծ շահով, մասաւում է և ուսեղանում է նաև կոմունուի մէջ: Վերջերս կոմսոմունիստ աստարակէ էին զործարկելու մի ըրտ քանակ, որից մեծընկեան հետ էր գալիս, այդ պատճառով նրանցից 20 հոգի քանտարեկցեցին, իբրև մեծընկեան: Հայ ջոխերից էլ ոմանք ընդդէմադրեանի կողմն են—Հայի Ազատանը, Արամ Կոստանուանը, իսկ վերջերս նաև Ալտու Եովհան- Նրեսանը, որի քարտուղարական սթոուր Հայկովի- սում քանակու խախտուան է: Սրանց հետ է, իբր թէ, և Լադարեանը: Մի արդէ տարածախոթեանը էլ ընդդէմադրեանի շարքերում են և Վրաստանի հայ կոմունիստ ջոխերից շտարեր: Բացի Ազատեանից, որը պաշտան ունի համարարանում, վերջին պիշուում որուել է միւսներից Յ հոգի պաշտանով փոխարկէ Թիֆլիս և Կարան տեղը ըտտր ուրիշներին: Ետք կայ, որ Հայաստան պիտի գան կանանք, Աւիտ և ուրիշնե- րը, որոնք պիտի անցնին իշխանութեան գլուխը:

Եսա ասը հակապատեց է ստացել վրացի և թաթար կոմունիստները արդարանական և հակահայ գիւրք, որի հակակց մեր պիշուանի կամքները լատ ու յանը են և մայն ծպտուան չեն հետում: Ո՞չ մի քայլ չի արում նրանց կողմից չլգորացնելու համար վրացի և թաթար կոմունիստների հակահայ գաւառերը, Հայ մեծաւորները շարունակում են մնալ այն երանիւ կամողան մէջ, որ իրենք փրկին են Հայ ժողովուրդին, որ Հայաստանն այրմ պարզում է սոսկեղանք և ուրիշ որևէ քանի կարիք յունի: Այն ինչ այսօր Հայաստանում մի թից անգամ յիշանում հոյ չկայ այստա, ժողովուրդը աստարպում է սակահաւանութիւնից և զայնի կամքան է քանում, իսկ Թուրքերը գալիս են հա գալիս: Անրող Նախը- րատարը լրան է արդէն Թուրքերով:

Այդ է պատճառը, որ Հայ ժողովուրդը ասում է կոմունիստներին: Մասանակը ունեց է ստեղծութիւնը կոմունիստների նկատմամբ փելիքում: Հայ դիպացին գգում է այն ստարակցին կայսութիւնը, որ ստեղծուան է իրեն համար կոմունիստներն մեղքով, անանում է անտեսական քայտայումն ու յետամուտութիւնը, բայց ստեղծում է Ա.Ր.Ա.Ր.Ս.Ս.

